ORTAÇAĞ İSLAM VE BATI TOPLUMLARININ EKONOMİK UYGULAMALARINI ETKİLEYEN KURUMLARIN MUKAYESESİ

Enver GÜNAY¹
Hüseyin AĞIR²
Sena TÜRKMEN³

Özet

Büyük imparatorluk bürokrasisi, büyük pazarlar ve ticaret, kuralların kanunlara dayandığı bir yapının yerini, 5. yy.'da Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra, küçük devletlerden oluşan feodal bir yapıya, kapalı ve küçük piyasalara, kuralların dine ve geleneksel statülerin takdirine dayandığı bağnaz ve karanlık bir dünyaya bırakmıştır. Bin yıllık ortaçağ tarihinde, ruhban sınıfı ve soyluların dayanışmaları, ekonomik faaliyetlerin tarımla sınırlı kalmasına neden olmuş ve ekonomik gelişmeyi engellemiştir.

Ortaçağın doğu medeniyetleri, coğrafi, doğal kaynak, geleneksel ve dinsel özelliklerine uygun, özgün iktisadi uygulamalar geliştirerek dini ve örfi kurallarla örtüşen kendilerine özgü bir iktisadi gelenek ortaya koymuşlardır. Doğu medeniyetlerinin büyük devletler çağında, büyük pazarlar ve ticaret, kuralların örfi ve şer-i hukuka dayandığı daha kurallı bir toplum, dini bürokrasinin siyaseti aşamadığı bir yapı, daha gelişmiş bir toplumsal aşama olarak, Türk İslam medeniyetlerinin hakimiyet sahasıyla sınırlı kalmıştır.

Bu çalışma, ortaçağda İslam ve Batı medeniyetlerinin ekonomik uygulamalarını etkileyen kurumlar açısından bir karşılaştırma yapmayı amaç edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Ortaçağ İktisat Tarihi, Karşılaştırmalı Ekonomik Kurumlar, İslam Ekonomisi

A COMPARISON OF THE INSTITUTIONS THAT INFLUENCE ECONOMIC PRACTICES OF THE MEDIEVAL ISLAMIC AND WEST SOCIETIES

Abstract

The great empire bureaucracy, big markets and trade, a structure whose rules depend on law after the collapse of the Roman empire in the fifth century, left their places to a feudal structure based on small states; closed and small markets, laws that depend on religion and traditional statutes, and a dark and bigoted world. During the thousand-year medieval history, the solidarity between clergy and aristocracy restricted economic activities with farming and prevented the economic development.

The eastern civilizations of the Middle Ages developed specific economic practices in accordance with their geographical, natural resources, traditional and religious characteristics, and created their own unique economic tradition that overlaps with religious and common rules. In the age of the great states of the Eastern Civilizations big markets and trade, more orderly society that depends on religious and common rules, a structure that religious bureaucracy could not surpass politics. Limited themselves within the sovereign areas of the Turkish-Islamic civilization.

In this study, institutions that affect the economic practices of medieval Islam and Western civilizations will be compared.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, envergunay@hotmail.com

² Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, huseyinagir@hotmail.com

³ Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, sena_dgn01@hotmail.com

Keywords: History of Medieval Economics, Comparative Economic Institutions, Islamic Economy

1. Giriş

Batı roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra dünya toplumları yeni bir döneme girmiştir: Ortaçağ. Bu dönem antik çağdan pek çok bakımdan farklılıklar göstermektedir. Bu yeni çağın yeni sosyal statüleri ortaya çıkmış, bazı sosyal statüler zayıflamış bazıları da güçlenmiştir. Ortaçağda da antik çağ gibi bir statüler düzeni içinde yaşanmıştır. Oluşan bu yeni statülerin yanısıra güçlenen eski statüler ortaçağda yeni bir ekonomik düzen kurmuşlardır. Siyasal sistem krallık ya da imparatorluktan feodal sisteme dönüşmüştür.

Ruhban sınıfı Mısır ve Hindistan dışında, antik çağda siyasi ve bürokratik yapının ya da siyasi statülerin önüne geçememiştir. Ancak ortaçağda ruhban sınıfı yükselmiş ve siyasi statülere meşruiyet verecek bir denklige ulaşmıştır. Ortaçağda ruhban sınıfının düşünsel, ekonomik, siyasi ve toplumsal olgular üzerindeki belirleyiciliği artmıştır. Tarım önemini korusa da toprağın kullanım biçimi değişmiş, bu yeni toprak mülkiyeti yeni bir statü (serflik) yaratmıştır. Ticaret küçülmüş ve ekonomik faaliyetler geçimlik düzeye gerilemiştir. Roma ya da Antik Yunan'da hukuk, sosyal, siyasi ve ekonomik yaşama düzen getirmiş, kanunlar soylular için de bağlayıcı olmuştur. Ortaçağda siyasi ve dinsel statüler, kanunların çok üstüneyken soyluları ve ruhban sınıfını sınırlayan seküler kuralları yoktur. Antik çağda Roma ve eski Yunanda gelişmiş bir hukuk sistemi, gelişmiş bir kamu ve özel hukuk, piyasayla ilgi borç ilişkilerini, mülkiyet hakkını ve ticareti, ceza hukuku, borçlar hukuku ve ticaret hukukuyla düzenlemekteydi. Ortaçağda azalan ekonomik ilişkilerin yanı sıra bu ilişkilerin düzensizliği de söz konusudur. Haklar ve borçlar mahalli geleneğe göre düzenleniyor, hukukun yarattığı boşluk gelenekler ve din tarafından dolduruluyordu. Tek tanrılı dinlerin yayılması ve bu dinlerin kutsal metinlere sahip olması, dini kuralların ekonomik hükümlerinin daha kolay anlaşılmasına ve bu çağda güçlü bir biçimde uygulanmasına neden oluyordu.

Ortaçağda kölelik nitelik değiştirmiş, din daha baskıcı bir hal almış, devlet yapısı ve toprak mülkiyeti değişmiş, loncalar daha önemli bir ekonomik aktör olmuşlardır. Ortaçağdaki değişim gözlenebilir olsa da değişim her toplumda aynı yönde olmamıştır. Mesela batı toplumları daha kapalı bir topluma dönüşerek siyasi ekonomik, sosyal ve bilimsel anlamda gerilemişlerken, doğu toplumları batı toplumlarına nispeten daha az kapalı toplum özelliği kazanmışlardır. Doğu medeniyetlerinde sosyal statüler belirginleşmemiş, kölelik yaygınlaşmamış ve farklı bir hukuki rejime tabi olunmuştur. Doğuda din kendi sınırlarını aşmamış, loncalar klasik görevlerini sürdürmüş ve ekonomik açıdan daha da önemlisi ticarete açılarak kontrollü bir piyasa ekonomisi kurmuşlardır. Bu çağ batı Avrupa iktisat tarihinde bunalımlı ve karanlık bir çağ olarak anılıyorken, doğu toplumları için aydınlık ve gelişme çağı olarak nitelendirilebilmektedir.

Bu çalışmada ortaçağın sosyal statüleri ve uygulamayı etkileyen ekonomik kurumları, doğu medeniyetleri ve batı medeniyetleri karşılaştırması yapılarak araştırılmaktadır. Ortaçağ sosyal statü ve ekonomik kurumlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, doğu ve batı toplumlarının ekonomik yapı özelliklerinin ortaya konulması, ilgili döneme ışık tutması açısından ve yeni inceleme alanlarının ortaya çıkarılmasından ötürü önem arz etmektedir.

2. Ortaçağ Toplamlarının Sosyal Statüleri Sosyal Siyasal ve İktisadi Ortamı etkileyen Ekonomik Kurumları

Ortaçağ batı medeniyetlerinin sosyal statülerinin bir kısmı bu çağda ortaya çıkan yeni statülerden ve nitelik değiştiren klasik statülerden oluşmaktaydı. Doğu medeniyetleri ise dini ve geleneksel özelliklerine uygun, özgün ekonomik kurumlara ve sosyal tabakalara sahiptiler ve statüler çağında, sosyal tabakalar arasında geçişkenliğe izin vererek, statüler hiyerarşisinden oluşan bir toplum olmadılar, nispeten daha açık bir toplum özelliği kazandılar.

2.1. Feodalizm ve Soyluluk

Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra Avrupa'da ortaya çıkan otorite boşluğu, Avrupa kıtası içinden ve dışından, Kuzey Avrupa'dan Cermen Kabileleri, Macarlar ve Vikingler tarafından doldurulmuştur. Cermen Kabileleri kuzeyden, Vikingler kuzey batıdan Müslümanlar da İber yarımadası üzerinden (İspanya ve Portekiz) Avrupa'ya saldırmışlardır. İlk istilacılardan Cermen Kabileleri Romalılardan kazandıkları topraklara yerleşerek Avrupa'nın büyük bir bölümünü ele geçirmişler ve Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve İsviçre'yi içine alan Karolenj İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Daha sonrada Karolenj İmparatorluğu üzerinde kutsal Roma Cermen İmparatorluğunu kurarak Avrupa'nın büyük bölümüne sahip olmuşlardır.

VIII. yy.'da; Karolenj İmparatorluğunun kuruluşuna kadar Avrupa'da birçok barbar krallık kurulmuştu. Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra oluşan otorite boşluğunu dolduran bu barbar krallıklar düzenli ordulara sahip değillerdi. Askerler çoğunlukla çiftçilik ve çobanlık yapan askeri eğitim almamış köylülerden oluşmaktaydı. Bu küçük barbar krallıklar, köylülerden oluşan askerlerle askeri donanımı yüksek Müslüman Macar ve Viking saldırılarına karşı koyamıyorlardı. Karolenj hanedanlığının kurucusu sayılan Charles Martel, zapt ettiği kilise topraklarını soylulara askeri hizmet karşılığı dağıttı. Böylece soylular kendilerine verilen toprakların karşılığında, kral savaşa çağırıldığında silahlı askerlerle birlikte kralın yanında savaşacaklarını kabul ederek, kralın vassalı (biat eden kimse) oldular. Daha sonra vassallar topraklarını daha alt vassallara dağıtarak, kendi vassalarını yarattılar. Böylece kral soylulara toprak vererek silahlı, eğitilmiş, mesleği askerlik olan profesyonel askerlere (şövalye) sahip oldular. Lordlar (vasallar) da askeri hizmet karşılığı (şövalye yetiştirerek) toprak sahibi oldular. Buradan da ileri sürülebileceği gibi feodalite savunma ihtiyacının sonucunda ortaya çıkmış bir siyasal sistemdir. Zamanla bu derebeyler ekonomik ve askeri güce sahip oldukları için bağımsız siyasi birimler olarak geliştiler. Her biri küçük topraklardan oluşan devletler olarak ayakta kalarak, krala karşı bağılıkları azalmıştır. Krallar; topraklarını soylulara devrettiğinden ve şövalyeler üzerinde mutlak kontrolü derebeylere bıraktığından, merkezi krallıkların ekonomik ve askeri gücü kaybolmuştur. Bu anlamda krallar; askeri ve ekonomik açıdan derebeylerine bağımlı hale gelerek siyasi açıdan sembolik bir düzeye gerilemişlerdir.

Ana hatları bu şekilde ifade edilebilecek olan feodal sistem hızla Avrupa'da yayılmıştır. Fransa ve Almanya'da Lordlar, krallarını seçerek kralların vassalları oldular (Sander, 1994: 53-54). Avrupa'da feodalizm bazı yerlerde Lordların kral seçimiyle daha gevşek bir yapı olarak, bazı bölgelerde de kralların Lordları atamasıyla (İngiltere) daha merkeziyetçi yapılar olarak kurulmuştur.

Feodalizmin ekonomik yapısında senyörden (kraldan toprak alan kişi) vassaldan ve ikinci derecedeki vassallardan sonra en alt kademedede bulunan serfler toprakta çalışmak, üretim işini geliştirmek ve toprak el değiştirdiği zaman toprakla birlikte sahip değiştirmek durumunda bulunuyorlardı (Güriz, 1969: 73). Feodalizm toprak malikliği üzerine dayalı bir toplum yapısı ve bir ekonomik birimdir. Bir yanda toprak mülkiyetine sahip kral, aristokrasi ve kilise, diğer yanda ise topraksız köylü sınıfı yer almaktaydı (Ülgen, 2010: 4). Bu sosyal yapı, açık bir şekilde eşitsizlik barındırmaktadır. Aristokrasi ve kilise sistemin içerisindeki güçlü unsurlardır. Topraklarının çok büyük olması, iyi örgütlenmiş olması, dinsel etkisi, kiliseyi düzenin en büyük politik, ekonomik gücü yapmaktaydı. Kilise, feodal düzeni, sanki tanrının istediği bir düzenmiş gibi göstererek, onu haklı çıkarmaya ve korumaya çalışıyordu (Aydemir ve Genç, 2011: 229).

Ortaçağın bu siyasal geleneği sadece siyasal sınırları ifade etmiyor, aynı zamanda piyasa sınırını da belirliyordu. Her feodal prenslik kendi bölgesinin siyasal hükümrani olarak ekonomik hükümrani hakkına da sahipti. Kendi bölgelerindeki topraklara girişlerde gümrük vergileri uygulanıyordu. Avrupa piyasası iç gümrüklerle bölünmüş durumdaydı. Ortaçağ boyunca feodalizm Avrupa piyasasını iç gümrüklerle paramparça etmiş ve piyasanın gelişmesini sınırlandırmıştır. Bu yapı toprakta bedelsiz emeğe ihtiyaç duymaktaydı. Çünkü, çalışmak adı işlerden sayılıyor ve soylular toprağı işleyebilecek düzeyde değillerdi. Bu nedenlerden ötürü köylü toprağına bağılıydı.

Piyanın ihtiyaç duyduğu emek piyasası, feodalizmin tarımsal üretiminin sürmesi için özgürleşemedi. Antik çağdaki köleciler toplumlar devri bitmişti, bununla birlikte serfler ortaçağda kölenin yerini almışlardı. Ortaçağın emekçi sınıfı, özgür sanayi işçileriyle, antik çağın köleleri arasında bir yerdedi. Feodal gelenek, hem egemen sınıf olan soylular, hem de kilise için hayati öneme sahip olduğundan korunmuştur. Bunun sonucunda da emek piyasası feodalizmin yıkılışına kadar gelişmemiştir. Feodalizm emek piyasasının gelişiminin önündeki en önemli engel olmuştur.

Feodal yapı kapalı bir ekonomik model yaratmıştır. Ticaret ortadan kaybolduğu için ihtiyaçların piyasadan sağlanması imkanı kalmamıştır. Bu nedenle bütün ihtiyaçlar yerel kaynaklardan sağlanmış, tarım ve küçük el sanatlarından oluşan sanayi üretimi, ihtiyaçları karşılamaya dönük ya da başka bir ifadeyle iç talebe dönük bir organizasyon içinde kalmıştır. Bu nedenle piyasaya dönük üretim, ya da kar amacıyla üretim gerçekleştirememiştir. Bu yönüyle Feodalizm kar'a dönük üretimi ve sermaye birikimini engellemiştir. Feodal yapıda soyluların ve kilisenin elinde tuttuğu mülkiyetin büyüklüğü ve servetin irsi karakteri, özel mülkiyeti seçkin bir azınlığın kontrolüne bırakmıştır. Mülkiyetin üst sınıflarca kontrolü piyanın gelişimini sınırlamış, tarımda ortaya çıkan üretim fazlası soyluların elinde kaldığından, servetin adaletsiz dağılımı ortaçağın sonuna kadar sürmüştür.

Feodal yapı içinde sermayeye, ekonomik açıdan tembel, bilgisiz ve basiretsiz olan soylular sahiptiler. Ortaçağda sınırlı da olsa gelişen teknolojisi sermayenin üst sınıfların tekelinde olmasından dolayı, gereken yatırım desteğini alamamıştır. Yel değirmenleri ve su değirmenleri gibi mekanik gücün keşfedilmesine rağmen bunu üretime adapte edebilecek yatırımlar gerçekleştirememiştir. Bu çağda teknolojinin geliştirilmesi için bir zenginliğin ilgisine ihtiyaç duyulmaktadır çünkü soylular dışındaki insanların tasarrufu hemen hemen yok denilebilecek düzeylerdeydi.

Savaş ve çatışmaların doğurduğu bir siyasal sistem olan feodalizm ve feodalizmin doğal ekonomik modeli kapalı ekonomi, 10.yy'dan itibaren kısmen çözülmeye başlamıştır. Savaş ve çatışmalar sona ermiş, güvenliğin sağlanması nedeniyle de ticaret gelişmiş ve piyasa yeniden şekillenmiştir. Ticaretin gelişmesiyle tarım ürünleri ticareti ve şehir zanaatkarları arasındaki ticaret, iç pazarların büyümesini sağlamıştır. Soylular gelişen piyasadan ihtiyaçlarını karşıladıklarından paraya daha fazla ihtiyaç duyuyor hale gelmişlerdir. Bunlar doğrudan tarım yaparak ihtiyaçlarını gidermek yerine, piyasadan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmişlerdir. Bunun sonucunda da para önemli bir hal almıştır.

Feodal üretim ilişkileri parasal ekonominin, piyanın, gelişmesiyle birlikte çözülmeye başlamıştır. Soylular topraklarında köylüleri angarya biçiminde çalıştırarak doğrudan ürün üretmek yerine, topraklarını bu köylülere kiralamışlardır. Kiralara dönüşen köylü angaryalarıyla birlikte, serfler, ücretli işçiler durumuna gelmişlerdir. Değişim her yönde aynı olmamakla birlikte, ticaretin gelişmesine paralel bir şekilde bu değişim her yönde gözlenmeye başlanmıştır. Lordlar krallara asker (şövalye) yetiştirme yerine, vergi vermeye başlamışlar ve merkezi krallıklar bu süreçte güçlenmişlerdir. Vergiler merkezi krallıkların feodal beylere karşı ekonomik bağımlılığını azaltmış, vergiler merkezde paralı askerlerden oluşan profesyonel askerleri finanse etmiştir. Krallar askeri açıdan feodal prensliklere karşı bağımlı olmaktan kurtulmuşlardır. Ticaret geliştikçe tarımın önemi azalmış, soyluların gelirleri düşmüş, feodal sistemin dayandığı soylu sınıfın ekonomik güç kaybı sonucunda, feodalizm gerilemiştir. Bunun tam aksine ticaret geliştikçe merkezi krallıkların vergi kaynakları artmış ve ekonomik olarak güçlenmişlerdir. Krallıklar merkezi ordular kurarak askeri ve siyasi açıdan güçlenmişlerdir. Feodalizm 18.yy'a kadar varlığını sürdürse de 15.yy'dan sonra kesin olarak kan kaybetmeye başlamıştır.

Avrupa tarihine bakıldığında, feodalizmin gücünü üç kesimden aldığı görülmektedir: soy aristokrasisi, toprak aristokrasisi ve ruhban sınıfı. Ortaçağın doğu medeniyetleri içinde İslam ve Türk medeniyetlerinde feodal statüler (senyor, vassal, serf vs) oluşmamıştır. Çünkü Türk İslam medeniyetlerinde toprak ya da soy aristokrasisi ve ruhban sınıfı ve onun baskıcı bürokrasisi yoktur. Türk ve İslam medeniyetlerinde soy aristokrasisi oluşmadı çünkü bu toplumlarında soy ayrıcalığı

geleneksel ve dinsel olarak yoktur. Hanedan ailesi olsa da askeri ve sivil idareciler sıradan insanlardan hatta kölelerden oluşabilmekteydi. Enderunlar, hiç hanedan ailesiyle soy bağı olmayan kişileri eğiterek en üst derece asker ve sivil bürokrat sağlıyorlardı. Büyük vezirler, askeri kumandanlar eyalet yöneticileri ekseriyetle hanedan soyundan gelmiyorlardı.

Türk-İslam toplumlarında toprak aristokrasisi oluşmadı, tımar sistemi bu sınıfın oluşumunu sınırlandırmaktaydı. Bu devletlerde de tımarlar feodal sistemde olduğu gibi askeri hizmet karşılığı verilse de, toprak mülkiyeti soylulara verilmiyordu. Tarımda toprak mülkiyeti devlete bırakılmıştı. Her tabakadan biri askeri yararlılığı ölçüsünde devlete ait topraklardan tımar alabiliyordu. Ayrıca tımarla küçük toprak tahsisleri de söz konusuydu ve batı Avrupa'da olduğu gibi büyük toprak tahsisi, ancak istisnaydı. Tımar topraklarının mülk olarak devri söz konusu değildi. Ancak topraktan yararlanma hakkı sipahiye geçiyordu. Sipahi nezaretine bırakılan toprağın mülküne sahip değildi, ancak o topraktan devlet payına düşen vergiye sahipti (Aktan, 1988: 2). Tımar geliri sipahinin Padişaha yetiştirmek için taahhüt ettiği askerler için, topladığı verginin karşılığıydı. Toprak üzerindeki köylüler özgür insanlar olup, tarım yapmaya mecbur değildiler. Ancak toprakta çalışan reaya, toprağı işler, toprağın ürününe sahip olur, sipahiye sadece devlete ödeyeceği vergiyi teslim ederdi. Yani köylü tebaa, Batı Avrupa'nın serflik sistemiyle karşılaştırılamayacak kadar özgürdü.

Delayısıyla bu yapı daha az baskıcı ve üretken bir özellik taşımaktaydı. Toprak mülkiyeti devletin olup, tımarlı sipahi ya da köylü ancak topraktan yararlanabiliyordu. Mülkiyetin devri söz konusu değilken, tımarlı sipahi güçlü bir konumda değil, reaya da zayıf bir konumda değildi.

Türk ve Müslüman toplumlarda tarımda devlet mülkiyeti nedeniyle özel mülkiyet gelişmedi, topraklar koşullu olarak dağıtıldı (Şahinöz ve Teoman, 2002: 69). Tımarlar; tarımsal üretimin sürekliliğini sağladı ve tarımı denetledi, tarımın dışındaki alanlarda etkisi olmadı (feodalitenin piyasayı gümrüklerle bölmeye gibi), tarımda atıl kapasite oluşumunu engelledi, Sipahi doğu medeniyetlerinde, toprağı nezaret ettiğinden, yani çiftçinin başında olduğundan, tımar sistemi merkezde oturan soyluların uzaktan kontrol ettikleri feodal sisteme nazaran, daha verimli oldu.

Merkezi hazinenin ve para ekonomisinin henüz yeterince gelişmediği, askeri birliklerin atlılardan oluştuğu ortaçağ şartlarında tımar sistemleri ihtiyaca binaen çıkmışlardı. Atlı askerlerin ihtiyaçları yalnızca kırsal çerçevede karşılanabilirdi. Sipahilerin maaşları aynı olarak ürünlerle ödenir ve bu ürünler mahalli pazarlarda paraya çevrilirdi (Acun, 2002: 899). Bu sistem sayesinde büyük askeri masraflar devlet bütçesi üzerinde mali baskı oluşturmadı. Tımarlar merkezi otoriteyi güçlendirdi taşrada maaşı toprağına bağlı, maaşı merkezi bütçeden bağımsız bir askeri güç oluşturdu. Ortaçağın aynı tarihi döneminde feodal sistem içinde oluşan batıya özgü statüler, doğu toplumunda oluşmadı. Batı Avrupa'nın zayıf feodal sistemine karşılık, doğuda güçlü krallıklar ve imparatorluklar kuruldu. Feodal toprak sistemine karşılık tımar sistemi, doğuya özgü kontrollü piyasa ekonomisi sistemiyle daha uyumlu bir yapı olarak 18.yy'a kadar varlığını korudu.

2.2. Ruhban Sınıfı

Ortaçağda hem doğuda ve hemde batıda dinin etkinlik alanının genişlediği söylenilebilir. Din; tarihin hiçbir döneminde sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda, ortaçağ kadar dünya toplumları üzerinde bu kadar etkili olmadı. Krallar, papalar tarafından onaylanmadıkça meşruiyet kazanamadılar. Papa kralları aforoz ettiğinde o kralın meşruiyeti kayboluyordu. Kilisenin ekonomik faaliyetler üzerinde verdiği izinler ve koyduğu yasaklar uyulması gereken ve cezai müeyyide gören kurallardı. Kilise, düşünürleri de kontrol ediyordu, kilise düşüncesine aykırı görüşler din dışı sayılıyor, hatta aforozu kadar gidebiliyordu. Bu nedenlerle ortaçağ dinin, siyasal, ekonomik ve toplumsal iktidarı kullandığı bir dönemdir. Ortaçağda siyasal, ekonomik, bilimsel ve toplumsal gerileme yaşanırken dini düşünce güçlenmiştir. Başka bir ifadeyle siyaset gerilerken, ekonomiler ve piyasalar güçlürken, din adamları, dini kurumlar güçlendiler ve siyasetin üzerine çıktılar. Roma imparatorluğunun ayakta tuttuğu siyasi, ekonomik ve sosyal iktidarlar Romanın

yıkılmasından sonra çökmüştür. Romanın çöküşü her toplumsal unsuru, din dışında olumsuz etkilemiştir. Din Roma döneminde olduğundan çok daha fazla güçlenmiştir.

Roma döneminde dini sınırlayan şey siyasetin ve bürokrasinin gücüydü. Siyaset Hristiyanlığı resmi din olarak seçene kadar, Roma toplumunda Hristiyanlığın yayılma hızı çok düşüktü. Romalılar döneminde devlet uzun tarihsel evrede kazandığı egemenliği din ve dini bürokrasiyle paylaşmamıştır. Din toplumsal kuralları yani Roma özel ve kamu hukukunu sınırlı düzeyde etkilemiştir. Roma kanunları, dini bürokrasinin aşamayacağı bir tarihsel geçmişe sahiptir ve seküler düzenlemelerdir. İmparatorlar Hristiyanlığın kabulünden sonra kiliseyi korumuşlar ve desteklemişlerdir. Ancak buna rağmen Hristiyanlığın dini kurumları ve bürokrasisi, ortaçağda olduğu kadar, antik çağda kamusal alana çıkamamıştır. Roma'da siyasetin ve siyasi kurumların dayandığı soylu sınıfı, kazanımlarını ruhban sınıfıyla paylaşmamıştır. Ancak Roma imparatorluğunun yıkılması, siyaseti ve soyluları dini bürokrasi karşısında zayıflatmıştır.

Batı roma imparatorluğu harabeye dönerken batı Hristiyanlığı kendini üç şeyle kurtarmıştır (Aydın, 1986: 128):

1. Hristiyanlığın istikbali bir hakikati taşıdığı kanaati işte bundan dolayıdır ki, Batı Hristiyanlığı Grek-Latin medeniyeti ile birlikte kendini mezara koymaya mecbur hissetmemiştir.
2. Kilise organizasyonu içinde Hristiyanlığın sahip olduğu sağlam teşkilat, işte bundan dolayı müstevli kuvvetler, her yerde karşılarında kiliseyi bulmuşlardır. Kilise teşkilatı mensuplarına saygılı davranarak onların dostluklarından yararlanmışlardır.
3. Hristiyanlığın, işgal kuvvetlerince çok ulvi bir din olarak görülmesi ve neticede müstevlilerin Hristiyan olmak için vaftiz edilmeleri.

Bu durum batı Hristiyanlığı lehine olmuştur. Aslında kilise istemeksizin misyonerlik durumunda kalmıştır. Hristiyan camia içinde yer alan ve hatta onu tartışmasız kabul eden batının, bu yeni fatihleri (yani kuzeyden gelen barbar kabileleri) kayıtsız şartsız vaftiz olarak Hristiyan camiaya kabul edilmişlerdir. Pek tabii ki kilise bu durumda yeni batının annesi ve mürebbiyesi olmuştur. Toplum içinde her geçen gün ağırlığını hissettiren kilise ve onun etrafındaki Hristiyanlık ortaçağ dünyasının karakteristik çizgilerini benimsemeye yönelmiştir (Aydın, 1986: 19).

Ortaçağın sosyal-siyasal ve hatta ekonomik iktidarı artık iki güç tarafından kullanılıyordu. İktidarın maddi yönünü soylular kullanıyor, manevi iktidar ise Ruhban sınıfına aitti. Zamanla ruhban sınıfının manevi iktidarı, siyasal iktidarın üzerine çıkmıştır. 8.yy'dan itibaren, krallara papa tarafından taç giydirilmesiyle, kilisenin manevi iktidarı taçlanmış. Bu dönem, doğudaki Ortodoks kilisesine bakıldığında, Bizans imparatorunun kiliseye karşı otoriter olduğu ve kiliseye bu hakimiyet alanını açmadığı görülmektedir. Doğu Roma imparatorları İstanbul'da Ortodoks mezhebinin başı olan Patrikleri etkileri altına alarak siyasal ve ekonomik alanda dinin etkisini sınırlamıştır.

Batı Avrupa'da kilisenin manevi iktidarı, toplum tarafından da destekleniyordu. Kilisenin bir ekonomik iktidarı vardı. Kilisenin hakimiyetindeki, büyük topraklar her zaman fakir halkın geçimini sağladığı yerlerdi. Avrupa'nın siyasi kargaşa ve savaşa maruz kaldığı dönemde istilacı barbarların ezip geçemediği tek yapı kiliseydi. Halk istilacılardan korunmak için topraklarıyla birlikte kiliseye sığınmış, sahip olduğu malları kiliseye bağışlayarak onun koruması altına girmişti. Dolayısıyla kilise toplum açısından önce barbarlara sonra da krallara karşı bir sığınaktı. Koruyan ve esirgeyen bu dini müessesler, Ortaçağda soylular kadar toprak zengini olmuşlardı. Bu da dine büyük bir ekonomik iktidar kazandırıyordu. Ancak kilise siyaset üzerindeki manevi gücünü toplumu desteklemek için kullanmadığı gibi ekonomik gücünü ve varlığını da halk için kullanmamıştır. Halkın yarı köle statüsündeki haklarına itiraz etmemiştir. Çünkü büyük toprak sahibi kilisenin de bedelsiz emeğe ihtiyacı vardı. Kilise feodaliteyi sanki tanrının bir isteğiymiş gibi

göstererek, feodal sistemin bir parçası olmuş, feodal sistemde halkı ekonomik açıdan sömürmüş hatta bu anlamda soylularla işbirliği yapmıştır.

Kilisenin siyasal iktidar üzerindeki etkisi ve ruhban sınıfının manevi iktidarının kanıtı, papanın haçlı seferi ilan etmesinden sonra imparatorların ve kralların buna itiraz edememeleridir. Kilisenin, halktan krala kadar herkesi toplum dışına atacak aforoz yetkisi, sahip olduğu en güçlü müeyyidedir. Ayrıca “enterdi” yetkisi krallıklar üzerinde papaya ileri bir güç vermekte, kralın ve krallık halkının tam anlamıyla kontrolünü sağlamaktadır. Enterdi papanın Hristiyan bir halkı ya da ülkeyi tümünden dinden çıkarmasıdır. Enterdi ilan edildiğinde din adamları çekilir kilise kapanır dini faaliyetler dururdu. Halk günah bile çıkaramazdı. Bu nedenle kilisenin siyasal etkisi, toplum üzerindeki manevi iktidarının gücü, Papanın krallara taç giydirmesi figürüyle anlatılsa da, onun siyasal iktidarlara ve toplum üzerinde nüfuzu, taç giydirmenin çok ötesindeydi. Kontrol ettiği toprak mülkiyeti, bir feodal krallık gibi kiliseye dünyevi haklar veriyordu. Hristiyanlık siyasetten ekonomiye, teknolojiye, bilimden sanata kadar her alanda tam bir dünyevi iktidar kurmuştu. Hristiyanlık bürokrasisinin kurduğu dünyevi iktidar şu alanlara nüfuz ediyordu:

- Ekonomik alanda kilisenin koyduğu kurallar geçerliydi. Faizcilik ve tefecilik suçtu ve cezalandırılıyordu.
- Ticaretle uğraşan Hristiyanlar kilise tarafından muteber sayılmazdı. Emeği ile para kazanmak helal sayılırdı. Ticaret emek sarf etmeden elde edilen kazançlardandı ve hakir görülüyordu. Ticaret suç olmadı, ama kilise tarafından hakir görüldü ve ahlaken toplum dışına itilmeye çalışıldı, çünkü ticaret günahkar insanların doğasına uygundu.
- Servet ve zenginlik de hor görüldü. İyi bir Hristiyan’ın çok çalışması hep kınandı. İyi bir dindar ancak doyacak kadar çalışmalı, emeğini tanrıya ve kiliseye harcamalıydı. Zenginlik peşinde koşanlar ticaretle uğraşanlar tanrıdan uzak insanlar olarak damgalanmıştı. Hristiyanlar mallarını Tanrıya yani Kiliseye bağışlayarak günahlarından kurtulma fırsatını yakalayabiliyorlardı.
- Günah çıkarma kilisenin aracılığı olmadan gerçekleşemezdi. Toplum ya da dindar insanlar, ruhban sınıfı tarafından vicdanen tutsak edildi.
- Aforoz dindar olmayanları bile korkutuyordu, af kağıdı herkesin almak isteyeceği bir şeydi. Kilise dünyada tanrının hükmettiği cezayı verir ve tanrının af yetkisini (endüljans) kullanabilirdi. Ortaçağda Papa ve din adamları Tanrının yeryüzündeki gölgesiydi.
- Enterdi, halkları kralların elinden alacak kadar güçlü bir yetkiydi. Bir ülkenin tümünden din dışı sayılması siyasal iktidarı değiştirebilirdi.
- Bunlardan başka kilise düşünce dünyasına da hükmediyordu. Kendi felsefi anlayışını topluma dayatıyordu. Skolastik felsefeye aykırı olan düşünceleri, diğer günahkarlarla birlikte en ağır biçimde yargılayan, kiliseye bağlı mahkemeleri vardı. Engizisyon (soruşturma) mahkemeleri hiçbir kanıt göstermeden, sadece kanaate dayanarak insanları cezalandırırdı. Bilim ve yeni düşünce üzerinde engizisyon mahkemeleri büyük bir korku yaratmıştı.
- Dinlerin en temel fonksiyonu toplumlara belli bir zihniyet kazandırma ve yeni bir dünya kurma vizyonudur. Bu zihniyet sayesinde insanlar dünyayı özel gözlüklerle görmeyi sağlayacak imkanları sağlardı (Keskin, 2004: 11). Ortaçağ toplumunda da din topluma yeni bir anlayış kazandırma konusunda (sahip olduğu çok fazla baskıcı araçlar vasıtasıyla) başarılı oldu. Bu nedenle ortaçağ toplumunda çok çalışma, ticaret, servet hor görüldü, tanrıya karşılıksız hizmet övüldü. Karşılıksız hizmet ancak kiliseye sunulabilirdi. Kilisenin çizdiği ekonomik vizyonda piyasa ekonomisi ve kapitalist oluşum yoktu.
- Aziz Luka İncilinde (VI, 24-25) “vay size zenginler, çünkü siz tesellinizi almışsınız, ey şimdi karnı doyurulan, vay size, çünkü acıkacaksınız, ey gülenler vay size, çünkü yas

tutacak ve ağlayacaksınız” (Heaton, 1924: 440) sözleri yer almaktadır. Eski ve yeni Ahitte çalışmayla ilgili emirler yer almaktaydı. İncil fakirler arasında vaaz edilmiş, Paul kendisini havarilik görevine adanmış sırada dahi mütevazı işine devam etmiştir. Hristiyanlıkta emek sarf etmeksizin elde edilen kazançlara (tefecilik, ticaret) karşı çıkmış, emek övülmüştür. El işleri ve emeğin kutsallığı en güçlü biçimde telkin edilmiştir (Akalın, 2013: 256). Ancak çalışmadan ve ticaretten kazanılacak servetlerin bireye ekonomik bağımsızlık kazandıracağı ve kilisenin korumasına ihtiyacı kalmayan bireylerin kiliseden uzaklaşacağı korkusu, dini otoriteleri ve Hristiyanlık bürokrasisi çalışma, kar, servet ve zenginliğe karşı tutum almaya itmiştir.

- Para tüketimin ve servet biriktirmenin bir aracı olarak (servete karşı olumsuz tutum nedeniyle) görüldüğünden paraya değer verilmemiş, değer mallar üzerinde görülmüştür. Bunun sonucunda parasal ekonomi gelişmemiştir.
- Kilise inancı, bencilliği aşılamış ve iktisadi bireyin gelişimini engellemiştir. Kendi çıkarını düşünme aç gözlülük günahkarlıkla suçlanmıştır.
- “Doyacak kadar kendine, ölene kadar kiliseye hizmet” anlayışı ekonomik faaliyetleri sınırlamıştır. Ekonomik organizasyonlar küçük işletmeler olarak gelişmiş ve ihtiyaca dönük bir üretim anlayışı korunmuştur, piyasaya dönük bir üretim ortaçağda gelişme kaydedememiştir.
- Kilise el işçiliğini överek, fazla üretime imkân sağlayan teknolojiyi dışlamıştır. İsa’nın bir marangozun oğlu olduğundan hareketle havarilerin basit birer işçi olduğunu açıkça ilan etmiştir (Akalın, 2013: 266). Yeni teknolojiye karşı kilisenin olumsuz tutumu matbaanın yasaklanması gibi sembolik örnekten anlaşılabilir. Teknolojinin dışlanması ve el emeğinin üstün tutulması endüstriyel gelişmeyi geciktirmiştir.
- Hristiyanlıkta özel mülkiyet kabul edilmiştir ancak mülkiyetin adil dağılımını sınırlayan engeller kilisenin koruduğu engellerdir. Feodalizmin toprak mülkiyeti ayrıcalığı, ticaretin, karın ve faizciliğin dışlanması, servet edinme yollarını tümünden tıkamış ve özel mülkiyetin ticaret ve sanayiden, hatta tarımdan gelen karlarla gelişimi engellenmiştir.

Kilise taraftarlarının geliştirdiği skolâstik felsefe, kilisenin inançlarını doğrulamaya çalışan, felsefi çabanın adıdır. Bu düşünce sisteminde gerçek aranmaz, gerçek zaten vardır. Felsefe gerçeği yani kilise inancını açıklamaya çalışır. Skolâstik felsefeye aykırı her görüş dinden çıkma anlamına gelir ve iş aforozu kadar gider. Kilisenin düşünce üzerindeki bu tahakkümü nedeniyle iktisadi olayların ekonomik analizi ortaçağ batı toplumlarında yapılamamıştır. Ekonomik olaylar dini ve ahlaki açıdan değerlendirilmiş bu yüzden de yanlış sonuçlara ulaşılmıştır.

Tarihsel gelişim süreci içinde, Müslüman toplumlar da ise ruhban sınıfı ve onun hakim olduğu kurumlar oluşmamıştır. İslam ve Türk medeniyetlerinde dini kurallar, dini bürokrasinin baskısıyla benimsenmemiştir. Devletin dayandığı kurallar, yönetici sınıf tarafından takdir edilmiştir. Doğu devletlerinin teokratik karakteri, ne tarihsel şartların ne de dini bürokrasinin ürünü değildir. Teokratik devlet, doğunun yönetici elitinin kendi seçimidir. Türkler açısından bunun kanıtı, İslam’ın, Türkler arasında bir zorlama olmadan, topluluk halinde kabulüdür. Bu nedenle doğuda din adamlarının kullandığı manevi otorite, siyasal otoriteyi aşacak bir güce hiç erişmemiştir. Zaten dini bürokrasinin siyasal otoriteyi aşacak yetkileri de yoktur. İslam’ın dini bürokrasisi, aforoz, enterdi, endüljans, günah çıkarma, engizisyon gibi baskı kuracak araçlara sahip değildir ve dini kurumların büyük toprak mülkiyeti yoktur. İslam’ın dini kurallarının kamu hukukuna bürünmesine rağmen, İslam’da esas olan bireyler üzerinde vicdani kontroldür. İslam’ın siyasal ve iktisadi ilkeleri kamu hukukuna nüfuz ederek toplumsal ve siyasal yaşamı etkilemiştir, ancak İslam’ın bireyden beklentisi her zaman kamu hukukuna itaatten daha fazla vicdani itaat olmuştur. Bu bakımdan doğu medeniyetlerinde de dinin nüfus alanı ortaçağda başka hiçbir dönemde olmadığı kadar artsa da ortaçağ batı toplumuna nazaran, doğuda din, daha az baskıcı ve daha fazla açık topluma yakındır.

İslam'ın ortaçağ doğu medeniyetlerinde ekonomik belirleyiciliği şu alanlarda etkilidir:

- İslam'da emek kutsaldır. Emeğin ürünü olan özel mülkiyet korunmuştur. Ancak İslam devletleri ekonomik kaynakları kontrol etmek bakımından, toprak mülkiyetini sınırlamışlardır. Dolayısıyla toprak mülkiyeti doğuda soyluların değil devletindir.
- İslam'da faiz haksız kazançtır. Ancak ticaret ve kar helaldir ve teşvik edilmiştir.
- İslam'da içtihat, ekonomik olayların mantıksal analizine imkan vermiştir.
- İslam'ın ekonomik anlayışının odağında adalet yer alır, ekonomik adalet kaygısı piyasayı ortadan kaldırmamış, ancak piyasanın adil paylaşım yönünden düzenlenmesine yol açmıştır.
- Piyasa düzeninde, yerel piyasalar, piyasa aktörlerinin kendisine (esnaf loncalarına) bırakılmıştır. Makro ekonomi; mülkiyet, fiyat, stok ve tahsis politikalarıyla devlet tarafından düzenlenmiştir.
- Bu yapıda devlet işletmeci değil düzenleyicidir. Mülk edindiği toprakları dahi devlet bizzat işletir, tımar sistemiyle mülkiyeti özel kişilere kullandırır.
- Devletin düzenlemeleri adaleti amaçlıyordu, bu nedenle devlet küçük mülkiyeti koruyarak eşitliği sağlıyordu. Tarımda tımar, sanayide loncalar küçük işletmeciliğin sigortası konumundaydı. Bu mülkiyet kontrolü sosyal eşitlik sağlıyordu.
- İslam toplumlarında refahtan bolluk anlaşıyordu. Bu bakımdan iktisat politikaları arz yönlüydü. İslam medeniyetleri vergi ve üretim politikalarıyla arzı desteklediler. Arz yönlü politikalar, tarımda tımarlarla, sanayide loncalarla yürütülmüştür.

Tartışmalardan da anlaşılacağı gibi İslam ve Türk devletlerinde ekonomik kararlar üzerinde dini statülerin bir belirleyiciliği olmamıştır. Dini bürokrasinin devlet üzerindeki etkisi, siyasal güce yön verebilecek güdücü bir etki de değildir. Dolayısıyla ekonomik kararların devlet aklına dayanan bir seçim olduğu söylenilebilir. Yönetici elit; örf ve dine aykırı olmamak koşuluyla, seküler (örfi hukuk) ekonomik kararlar alabiliyordu. Haram olan şeyler yasaklanıyor, helal olan şeylerde adalet gözetiliyordu. Devlet bunu ekonomik kurumlarla (tımar, ahilik, vergi, mülkiyet) piyasaya doğrudan katılmadan yerine getiriyordu. Devletin makro düzenlemeleri, yerel piyasalarla da uyuyordu. Yerel piyasaların kontrolü piyasa içi aktörlere, esnafın kendi örgütlerine bırakılmıştı ve bu yerel kontrolün makro ekonomik politikalarla uyumlu olması gerekiyordu. Yani devletin arzı artırmak, sosyal eşitliği sağlamak yönündeki isteği yerel piyasalarda yerel aktörlerce de benimsenmek zorundaydı. Devlet bazen bu konularda zorlayıcı olabilir, sürgün emriyle esnaf köylü hiç istemese de, bir piyasayı baştan kurabilirdi.

Türk İslam doğu medeniyetlerinde dinin ekonomik belirleyiciliği devletin kamu hukukuna sızması ölçüsünde sınırlıydı. Bunun dışında bireylerin ekonomik tercihlerinde dinin daha çok vicdani kontrol kurduğu söylenilebilir. Ruhban sınıfı oluşmadığı gibi dini bürokrasi ve dini kurumların ekonomik kararlar üzerindeki etkisi de sınırlı kalmıştır. Devletin rolü piyasada düzenleyici ve denetleyici bir rol olduğundan girişimci devlet tipi gelişmemiş sanayi ve ticarete özel mülkiyete alan açılmıştır. Bu bakımdan İslam ve Türk medeniyetleri kontrollü küçük piyasa olarak tanımlanabilir.

2.3. Serflik Statüsü

Roma imparatorluğunun gerileme döneminde, tarım kesimindeki uygulamalar daha baskıcı bir özellik kazanmıştır. Romalılar, tarımsal üretimin kesintiye uğramaması, şehirlerin gıda ihtiyacının karşılanması ve kırsal kesimden gelen vergilerin devam etmesi bakımından, çiftçiler üzerinde katı kurallar uygulamışlardır. Kolonluk sistemi olarak tanımlanan bu yapıda, tarımda

Çalışanlar toprağa bağlı hale getiriliyor, toprağı terk etme ya da göç etme hakları sınırlandırılıyordu. Böylece kle ile hr ifti arasındaki ayırım neredeyse ortadan kalkmıştı. Batı Roma imparatorluğu yıkıldı ama tarımda kurduğu sistem geleneksel bir uygulamaya dönüştü ve ortaçağ boyunca bu yapı serflik rejimi içinde korundu. Serflik haklar bakımından köleden daha zgr, zgr çiftçiye göre daha dar hakları olan, köle ile zgr ifti arasında bir statüydü. Antik ağın köleci ekonomileri sona ererken emekçi kesim, köleye göre biraz daha fazla hr statüye getirildi.

Ortaçağın batı Avrupa toplumlarının bu sistemi, kilisenin ve soyluların yararlandığı bir sistemdir. Toprak mülkiyetine sahip soylular; askerlik ve siyaset dışındaki ekonomik faaliyetlere ilgi göstermediklerinden ve sayıları toprağı işleyecek kadar çok olmadığından, üretim işini köylülere bırakmaya mecburdular. Kölelik sistemi ortaçağda sürdürülemedi çünkü Avrupa ortaçağda askeri anlamda 10.yy’a kadar savunma aşamasındaydı, bu nedenle savaşlar kle kazancı sağlamıyordu. Ayrıca kölelik hem paralı hem de verimsiz olduğundan bu yeni statü, serflik, tam da ortaçağın ihtiyaçlarını karşılayacak bir statü konumundaydı. Köylüler köleden daha geniş haklara sahip olarak soylulara tabi kılınmıştı. Soyluların köylülere karşı yükümlülüğü olduğa az, ancak hakları olduğa genişti.

Bu yapıda tarımsal bir işletmenin toprakları e ayrılmaktadır (Kılıç ve Demirçelik, 2011: 183):

1. Doğrudan senyörün hesabına işlenen topraklara “demense” adı verilmektedir. Efendiye ait anlamına gelmektedir. Soylulara ait bu topraklar rezerv toprak olarak da bilinirler.
2. Serf tarlalarına ise Latince de “terra mansinoria veya mansus sevi” adı verilmektedir.
3. Tarımsal işletme “comminia” veya “marca communis”, ayır ve mera gibi alanları da kapsamaktadır.

Buna göre bütün feodal prenslik toprakları  bölümden oluşmaktadır. rnne doğrudan lordun sahip olduğu rezerv topraklar (bu toprakların mülkiyeti de lorda aitti). İkincisi ürününe köylünün sahip olduğu “mansus” toprakları bu toprakların da mülkiyeti lorda aittir rezerv topraklardan tek farkı köylünün topraktan elde edilen ürüne sahip olmasıdır. Üçüncüsü de orman, ayırardan oluşan ortak alanlar ki, bu alanların mülkiyeti de soylulara aittir. Soyluların ve köylülerin, hak ve borçlarını, söz konusu bu toprak mülkiyeti açıklıyordu. Ortaçağın batı toplumlarında geniş haklara ve dar ykmllklere tabi soylularla; geniş ykmllklere ve dar haklara sahip serfler arasındaki zorunlu toplumsal işbölümü köylünün aleyhine bir sosyal ortam yaratıyordu. Soylular köylünün güvenliğini sağlamak zorundaydı. Lord toprağını ve toprağın üzerindeki köylüyü koruyamazsa otoritesi tartışma konusu olabilirdi. Mansus topraklardan elde edilen ürün kylnnd, bu gelir köylünün geimiydi, vassalın ölmesi durumunda lord alt vassalın ailesine bakardı.

Lord alt vassallarından vergi alırdı (lgen, 2010: 7). Lordlar vassallarından birlikte savaşa katılmalarını isteyebilirdi. Serflerin rezerv topraklarda angarya biçiminde çalışması zorunluluktur. Lordun Toprağını terekeden köylüyü geri dnemeye zorlama ve zor kullanma hakkı vardı, evlenme emek gne neden olacağından izne tabi tutuluyordu, serfin ürününü lordun işletmelerinde (rn. değirmen) işlemesi bir zorunluluktur, mansus toprakların kullanım hakkı mirasla çocuklara geçerdi, köylü toprakta ikamete mecburdu toprağa bağlıydı ve köylünün topraktan ayrılacak ve çiftçiliği bırakacak özgürlüğü sınırlandırılmıştı.

Ortaçağda serflerden yararlanan diğer bir kesimde kilise ve ruhban sınıfıdır. Genellikle geniş alan kapsayan büyük toprakların senyörü kiliseydi. Piskoposlar manastır rahiplerinin ve bütün manastırın senyrydler. Tanrı da hepsinin senyryd. Kilise ideolojik gerekçelerle bütün feodal sistemi destekliyordu (Kılıç ve Demirçelik, 2011: 182). İster lordun ister kilisenin yönetiminde olsun, serfler toprağın kullanımına kısmen ortak (mansus topraklardan elde edilen

ürüne sahip olma), üretim araçları üzerinde kısmi mülkiyet hakkına (mansus topraktan yararlanma hakkına) sahipti. Kendi ürününü satabilme hakkı, öldürülmeme ve satılmama hakkı, insan kabul edilme hakkı vs. bakımından, kölelerden daha özgürdüler ve üretkenlik anlamında daha verimliydiler. Emekçi sınıfın bu statüsü ortaçağda hem piyasanın yokluğunun bir sonucuydu hem de piyasanın gelişmemesinin nedenlerinden birisiydi. Serflik sistemi; emeği toprağa bağlayarak işgücü piyasasının oluşumunu engellemiş ve sermayenin işbirliğiyle gelişecek olan kapitalist sistemin oluşumunu geciktirmiştir.

Bu çağda İslam ve Türk medeniyetlerinde feodal sistemi kuran şartlar oluşmadığı için bu sisteme özgü statüler de oluşmamıştır. Soy ve toprak aristokrasisi toprakların devlet mülkiyetinde tutulması nedeniyle gelişmemiştir. Devlet topraklarının işletilmesinde kullanılan tımar sistemi içinde, toprakların sadece kullanım hakkı, küçük mülkiyet gözetilerek devletten tımarlı sipahiye, sipahiden tımar erleri ve köylülere devredilebilirdi. Dolayısıyla doğudaki modelde toprakların sahibi yani en büyük senyörü devlettir. Devletin vassalları tımarlı sipahiler, Batı Avrupa'dan farklı olarak toprağın mülkiyetine sahip değildirler, sadece devletin tarımdan aldığı vergileri tahsil hakkına sahiptirler. Tımarlı sipahinin köylülerin idarecisi olarak üretimi denetlemesi, atıl kapasiteyi önleyerek, arzın sürekliliğini sağlıyordu. Sipahilerin çalışmayı denetleme ve vergi tahsili dışında önemli yetkileri yoktu. Bu sistemde köylü toprağını işler, vergisini öder ve özgür yaşardı. Köylü, ürününü pazarda satma hakkı, tımar içinde olan toprağın kullanım hakkını ailesine miras bırakma ya da çiftçiliği bırakma haklarına sahiptir ve toprağını bırakarak başka bir iş de yapabiliirdi. Angarya söz konusu değildi, emeğin serbest dolaşımını sınırlayan bir engel yoktu. Mülkiyetin kullanım biçimi ve köylünün statüsü çerçevesinde ortaçağ Avrupa köylülüğü İslam ve Türk medeniyetlerinde oluşmamıştır.

2.4. Loncalar ve Esnaflık Statüsü

Piyasanın gelişiminin engellenmesinde, emeğin kontrolü ve emek üzerindeki kısıtlayıcı kurallar (serflik rejimi) ne kadar önemliyse sermayenin kontrolü ve sermayenin gelişiminin kısıtlanması da bir o kadar önemlidir. Çünkü piyasa denilen yapı iki önemli üretim faktörünün, emek ve sermaye, serbestleşmesiyle gelişebilir. Batı medeniyetlerinde emek piyasasının gelişimine serflik statüsü, sermayenin gelişimine de lonca sistemi engel olmuştur.

Eski çağ kentlerinin çoğunda loncalar vardır. Bunların kuruluş amacı tamamen ekonomik nedenlere bağlı değildir. Bunların çoğu daha çok üyelerinin toplumsal ve dini inançlarıyla ilgileniyordu. Helenistik ve Roma loncaları ile ortaçağ loncaları arasında bir bağ vardı. Bu bağa rağmen Roma'nın sanayi örgütlenmesi ile ortaçağın sanayi örgütlenmesi tıpatıp birbirinin aynısı da değildi. Örneğin Roma loncaları daha devletçi bir karakter taşıyorlarken batı Avrupa loncaları daha sivil ve daha özerk bir karaktere sahiptiler.

1000 yılından önceki Batı Avrupa loncaları hakkında çok az şey bilinmektedir. 11.yy süresince kentlere ilişkin bilgiler çok az olup, tüccar veya zanaatkar loncaları zayıf belgelerle zikredilmişlerdir. Ortaçağ Avrupa'sında her boyut ve cinsten kent bulunmaktaydı. Eğer bir milyon olarak tahmin edilen nüfusuyla, yegane dev kent olan İstanbul bir kenara bırakılacak olursa, bu kentlerden her biri 100 bin civarında nüfuslarıyla Milano, Venedik, Floransa ve Paris'ti. Orta çaplı nüfusa sahip (50 bin civarında) Cenova, Barselona, Londra gibi kentler de vardı. Bunların dışındaki kentler birkaç binlik nüfustan oluşmaktaydı. Bu kentlerdeki lonca üyeleri hem arzın hem de talebin inelastik olduğu yerel bir kent pazarı için çalışmaktaydı. Böylesine bir kentte bireysel işin genişlemesi için bir ihtiyaç ya da neden bulunmamaktaydı. Ortaçağ kentlerinin tümü bu cinstendir. Kent yönetimlerinin ve kent zanaatlarının eşitlikçi toplumsal siyasetleri ve tefecilik, adil fiyat ve uygun ücret gibi konularda, kilise doktrininin bütünü, kentsel orta sınıf için öyle bir ortam yaratmaktaydı ki, bu konumda kendi alanlarını genişletmeleri diğerlerinin zararları pahasına mümkündü (Heaton, 2005: 182). Bu nedenledir ki loncalar arasında dayanışma zorunlu olmuştur. Dolayısıyla esnaf loncaları, meslektaşları sadece dış etkiden korumak için değil, esnafı esnaftan korumak için de piyasaları bölmek zorundaydı. Ekonomik faaliyet alanının genişlediği dönemde yerel pazarlar biraz büyüye de piyasa genişlemesi öncelikle tüccar loncalarını etkilemiştir.

Esnaflar loncalarının ortaya çıkmasında pek çok faktör etkili olsa da ağırlıklı olarak din, çok az da olsa siyaset etkili olmuştur. Batı Avrupa esnaflar loncalarında, Roma ve İslam devletleri loncalarına nazaran, daha fazla özerklik olsa da bu loncalar üzerinde siyasetin de etkisi vardır. Devlet bazen tanıdığı ayrıcalıklarla ya da doğrudan piyasa düzenlemeleri ile esnafı örgütlemektedir. Kentlerde ticaretin gelişmesi sonucu tüccar birliklerine tanınan tekelci haklarla, bir topluluğu diğer topluluğa karşı (vergi imtiyazı, alma satma ayrıcalığı gibi, imtiyazlarla) güçlendirebiliyordu.

Ortaçağ Batı Avrupa'sında, dini ve toplumsal loncalar, şehir loncaları veya tüccar loncaları ve esnaf loncaları şeklinde gözlemlenen loncalar mevcuttur (Şeker, 2011:2). Dini loncalar üyelerinin karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmasını esas alan toplumsal kurumlardır. Esnaf ve tüccar loncalarında, dini kurallar ve uygulamalar, dini loncalardakine benzese de, esnaf ve tüccar loncalarının ekonomik anlamda da dayanışması vardır.

Dini loncalarda her zanaat kolu o zanaatın hamisi sayılan bir azize nispet edilmektedir. Bunlar genellikle bir mabedin hemen yakınındaki lonca merkezinde yer almaktaydı. Esnaf ve tüccar loncalarıyla dini loncalar iç içe geçmiş de olsalar esnaf ve tüccar loncalarının iktisadi işlevlerinin diğer loncalara kıyasla baskın olduğu görülmektedir (Şeker, 2011: 7). Loncalarda üyelik zorunluluğu vardır ve belli bir meslek faaliyeti loncalara üye olunmadan yürütülemez. Bir lonca üyesi çırak, kalfa, usta aşamalarını geçtikten sonra esnaf olarak faaliyete başlayabilirdi.

Loncaların ortaçağ ekonomilerindeki iktisadi rolü iki ana başlık altında açıklanabilir: Birincisi, Sosyal dayanışma. Meslek örgütleri çerçevesinde yardımlaşma batı dünyasında sosyal güvenliğin sağlanması bakımından önem taşıyordu (Dilik, 1988: 51-55): Hastalık ve kaza durumunda yardım, Sakatlık halinde düşükte olsa ücret, Ölüm halinde devletin yardımı, Mali sıkıntı halinde ödünç para, Malullük ve yaşlılıkta bakım ve konut, gibi işlerde dayanışma içindeydiler. İkincisi ise, Üreticilerle tüketiciler arasında denge kurma. Meslek örgütleri sadece esnaf ve tüccarların çıkarlarını koruyan örgütler değildi. Bu örgütler meslek mensupları arasında dayanışma kurarak, esnafın çıkarını korudukları gibi meslek ahlakını gözeterek hem mesleğin saygınlığını hem de toplumu koruyorlardı.

Bu örgütler fiyatları düşük tutuyorlar ve karları sınırlandırıyorlardı. Tüketicilere ihtiyaçlarına göre sipariş üzerine üretim yapıyorlardı (Özguven, 2001: 31). Esnafın işsiz kalmaması ve tüketicilerin ihtiyaçlarının karşılanması, bu örgütlerde birlikte gözetiliyordu. Ortaçağın loncaları bu fonksiyonları ile kendileri piyasa yerine geçmişler, piyasanın üretim cephesini tamamen kontrol altına almışlardır. Bu yapı emek üzerinde hiyerarşi kurulmasına, kalfa ve çırakların ustaların hiyerarşik anlamda daha altında olmasına, ustaların çalışanlar üzerinde kontrol sağlamasına neden olmuştur. Ustanın kendisi de zaten patron ya da işveren değil emeğiyle geçinen kişidir. Dolayısıyla loncalarda patronla işçi, esnaf kimliği üzerinde birleşmiş olup, emekle sermaye lonca sisteminde ayrılmamıştır.

Loncalar ortaçağda; piyasa küçük olduğundan rekabeti sınırlamışlar ve üretimi kontrol ederek piyasanın büyümesini engellemişlerdir. Piyasanın küçük olması ve el işçiliğinin yeterli olması, yeni teknolojiye ihtiyaç bırakmamıştır. Loncaların sanayi işçileri üzerinde kurduğu kontrol, işçi sınıfının gelişimini sınırlamıştır. Bu bakımdan loncalar, ortaçağda sermayenin ve işçi sınıfının ayrışmasının ve piyasanın gelişmesinin, önündeki en büyük engellerden birisi konumunda yer almıştır. Bu özelliği nedeniyle de loncalar kapitalist oluşumu sınırlayan kurumlar olarak kabul edilmişlerdir.

İslam İmparatorluğunun Emevi ve Abbasi dönemindeki büyük fetihleri Müslümanlara büyük servetler kazandırmıştır. Fetihlerde kazanılan altınlar paraya çevrilerek piyasaya sürülmüş, para arzının artması piyasada büyük iktisadi canlılık yaratmıştır. Sırf ödeme güçlüklerinden dolayı gelişmeyen pazarlar açılarak büyümüştür. Fetihler toprakları büyütürken zirai faaliyetleri desteklemiştir. Bu ekonomik büyüme hür işçilerin gelirini arttırmış ancak köle işçileri aynı düzeyde

refahtan pay alamamışlardır. Aşağı Mezopotamya'daki ilk köle ayaklanması (karmati) bu nedenle ortaya çıkmıştır (Tabakoğlu, 1997: 59).

Bu fetihlerle gelen zenginliğin yarattığı sosyal adaletsizlik, İslam toplumlarında tepkiyle karşılanmıştır. Sosyal adaleti sağlamak ve toplumsal yozlaşmayı engellemek amacıyla gençlik (fütüvvet) teşekkülleri kurulmuştur. Bu fütüvvet örgütlerinin ticari ve sanayi hayatındaki yansıması İslam toplumlarında esnaf birliklerini ortaya çıkarmıştır. Bu esnaf birlikleri Selçuklu ve Osmanlı devletinde “ahi teşkilatları” olarak örgütlendiler (Yazıcı, 1996: 155). Batı Avrupa, esnaf ve tüccar loncalarının dini ve toplumsal loncalarla en önemli farkı, esnaf ve tüccar loncalarının ekonomik fonksiyonlarının daha yüksek olmasıdır. İslam ve Türk medeniyetlerindeki esnaf ve tüccar loncalar ise, ortaçağ batı Avrupa dini loncaları kadar dinsel özellik, ortaçağın batı Avrupa esnaf ve tüccar loncaları kadar iktisadi özellik taşımaktadır. Yani İslam ve Türk medeniyetlerindeki esnaf birlikleri hem dini hem de iktisadi kuruluşlardır. İslam ve Türk medeniyetleri esnaf birlikleri dini ve iktisadi işlevlerinin yoğunluğu bakımından olsa gerek, ortaçağ batı Avrupa esnaf ve tüccar loncalarına nazaran, daha fazla devlet hiyerarşisi içindeydiler. Teokratik devletin bu loncalar üzerinde nüfuzu vardır. Bu nedenle İslam ve Türk medeniyetlerinde meslek örgütleri batı Avrupa'daki loncalara göre daha az özerktir.

Fütüvvet kelimesi Arapçada bir anlamda kişinin bütün benliğiyle Allah'a yönelmesi demektir. Ahi kelimesi de Arapça kökenlidir ve kardeş anlamına gelmektedir. Fütüvvet anlayışı içinde sanat sahibi olanlara Ahi denilmiştir. Bu teşkilat İslam Dünyası ve özellikle Anadolu şehir, kasaba ve köylerindeki, esnaf ve sanatkarların faaliyetlerini, eleman yetiştirme ve denetimlerini düzenlemektedir. Fütüvvetçiler başlangıçta milis gücü niteliği taşımaktaydı. Zamanla şehir yöneticileri bu güçten kamu yönetiminde de faydalanmaya çalıştılar. Fütüvvet örgütleri, ahlak kurallarına göre disiplinize edilmeye çalışıldı. Bu kuralların konulmasında, bazı tasavvuf ve tarikat kuruluşlarının önemli rol aldıkları bilinir (Dilik, 1988: 59). Bu kuruluşlar üzerinde devlet gölgesi vardır ve ahilik Anadolu'da yayıldıkça manevi çevrelerdeki düşünce akımlarından etkilenerek tasavvufi bir ton kazanmış ve İslami özellikleri gelişmiştir.

Meslek mensupları arasında yardımlaşma, Esnaf yetiştirme (çırak, kalfa, usta), Esnafın iş tutacağı piyasayı belirleme, Esnafın hangi ölçekte tezgâh açacağını belirleme, Üretilen malların kalite standartlarını belirleme, Ölçü ve tartı aletlerini belirleme, Malların fiyatlarını belirleme vs. gibi özellikler, ahiliğin İslam ve Türk medeniyetlerindeki iktisadi görevleri arasında sayılabilir.

İslam ve Türk toplumlarındaki meslek örgütleri piyasa kuran bir özelliğe sahiptir. Esnafın yetişmesi aşaması işin başlangıcı olup, esnafın nerede, hangi piyasada mal satacağına, ne kadar mal üreteceğine ve nasıl üreteceğine ve de hangi fiyata satacağına kadar, meslek örgütlerinin takdir yetkileri ve sanayi üretimi üzerinde kontrolleri bulunmaktadır. Bu nedenle piyasa kurma ya da piyasanın ölçüğü gibi önemli kararlar esnaf örgütlerine dayanmaktadır. Bu yapı, esnafılığı yani mesleğin itibarını kalite kontrolü ile sağlamaktadır. Esnafın ekonomik çıkarını yer ve açacağı tezgahı belirleyerek korumaktadır. Hem de fiyat ve kalite kontrolü ile tüketici üzerinde koruma sağlamaktadır.

Ortaçağ İslam toplumunda bu yapı arzın sürekliliğini ve sosyal eşitlik sağlamış ve haksız rekabeti önlemiştir. Ancak bu yapı aynı zamanda piyasanın büyümesini de sınırlamıştır. El işçiliğini üstün tutarak geleneksel üretimi koruyarak teknolojik gelişmeyi ve piyasanın büyümesini engellemiştir.

Hem Batı Avrupa'da hem de İslam ve Türk coğrafyasında loncalar ortaçağın en önemli ekonomik aktörü konumundadır ve sanayi üretimine yön vermişlerdir. Sanayi üretimi üzerindeki kararları, çokça ekonomik tercihlere dayanmamıştır. Meslek ahlakı ve ekonomik olayların dini analizi loncaların tercihlerinde belirleyici olmuştur. Üretimin artması, karların artması, servet ve zenginliğe ulaşmak gibi kapitalist mantığa sahip olmamışlar, kapitalist oluşumun sanayide sınırlayıcısı olmuşlardır. Loncaların fiyat kontrolleri ve üretim sınırlamaları bir ekonomik tercih

olmaktan uzaktır. Çünkü loncaların ekonomik kararları ahlaki, dinsel ve geleneksel referanslara dayanıyordu. Bu örgütler ortaçağ boyunca iktisadi olayları ahlaki ve dini açıdan ele alarak batı Avrupa da Hristiyanlık dininin iktisadi görüşünü, doğu medeniyetlerinde İslam'ın iktisadi görüşünü pratiğe döktüler ve ortaçağa özgü iktisadi geleneği yarattılar. Bu gelenek servet ve zenginliği bastıran, eşitliği ve adaleti hakim kılmak isteyen, itidalli ve ancak ihtiyaçları karşılayacak kadar ekonomik faaliyetleri meşru sayan, bir mantığa sahiptir.

Bu yapılar kendi dönemlerinin küçük piyasalarında önemli olsalar da piyasa karşıtıydılar. Çünkü loncalar piyasa büyüdükçe ve talep arttıkça el işçiliğiyle ve geleneksel üretim tarzlarıyla bu artan talebi karşılayamadılar. Yeni üretim tarzı, yeni teknolojiler ve yeni ürünler yaygınlaştıkça el işçiliğine dayanan bu yapılar, makina gücüne dayanan ve fabrika ölçeğinde daha fazla insanın çalıştığı büyük işletmelerle rekabet edemediler ve yok oldular. Loncalar en güçlü dönemini ortaçağda yaşadılar, modern çağdaki varlıklarını kan kaybı yaşayarak sürdürdüler.

Ortaçağın piyasasını şekillendiren Loncalar ve esnafılık statüsü, dış piyasaların gelişmesi ve iç piyasaların büyümesi nedeniyle, artan rekabete dayanamadılar ve yenildiler. Ortaçağda kapitalist oluşumu 1000 yıllık dönemde engelleyen bu yapılar 18.yy'da bütün dünyada kaldırılmaya başlandı ve sanayi devriminin ihtiyaç duyduğu ve sanayi devrimine özgü meslek odaları olan, borsalar ve barolar gibi modern kuruluşlara dönüştüler.

2.5. Özel Mülkiyet Girişim Özgürlüğü Rekabet ve Serbest Fiyat

Piyasa ekonomisi özel mülkiyet, girişim özgürlüğü, serbest rekabet ve serbest fiyat kurumlarından ibarettir. Bu kurumlar piyasanın temel müesseseleridir. Bu kurumların sınırlandırılması piyasayı tamamen ortadan kaldırmaz, ancak piyasaya artık serbest piyasa denemez. Ortaçağ dünya toplumunu, Batı Avrupa'yı esas alarak tümünden genellemek iktisat tarihçilerinin genel tutumudur. Sanki dünya her zaman Batı Avrupa'dan ibaretmiş gibi ve tüm dünya Batı Avrupa'daki ekonomik koşulları yaşıyormuş gibi bir tutum bilimsel olmadığı gibi haksızlıktır da. Batı Avrupa'nın dünya üzerindeki ekonomik etkisi coğrafi keşifler ve modern çağda artmış ve sanayi devrimiyle ekonomik anlamda batı dünyası tek merkez halini almıştır. İktisadi, bir sosyal bilim yapan düşünce de, insanlığın ekonomik gelişimini bütün çağların üzerine çıkaran sanayi devrimi de ve 18.yy'daki kapitalist devrim de batıda doğduğu için batı hala ekonomik üstünlüğün ve ekonomik düşüncenin merkezi olmaya devam etmektedir. Ancak 15.yy'a kadar Asya ve doğu medeniyetleri de vardı ve bu medeniyetler tarım devriminin ekonomik merkeziydiler. Piyasanın ekonomik kurumları doğu ve batı medeniyetleri bakımından, mukayeseli bir biçimde incelendiğinde, doğunun ekonomik kanaatinin piyasaya daha yakın olduğu ve piyasanın bu müesseselerinin, hukuki rejiminin, ortaçağdaki Batı Avrupa toplumlarıyla benzerlik göstermediği görülmektedir.

2.5.1.Özel Mülkiyet

Ortaçağda en fazla gerileyen kurumlardan birisi özel mülkiyettir. Antikçağ Roma dünyasında özel mülkiyet mutlak hak olarak algılanıyordu (soylular ve vatandaşlar arasında) ve kamu yararı dışında sınırlandırılmazdı. Ortaçağda özel mülkiyet hukuken korunan bir hak değil, takdire dayanarak kazanılan bir haktı. Yani kral ya da derebeyi mülkü dilediğine verir, dilediğini toprak sahibi yapar, dilediğinden toprağı alabilirdi. Dolayısıyla toprak mülkiyeti çalışarak elde edilebilecek bir hak değildi. Ortaçağda mülkiyetin hukuki statüsünün yanında, mülkiyetin kontrolü de değişti. Antik çağda özel mülkiyet soyluların ve vatandaşların hakkıydı, ortaçağda toprak mülkiyeti soyluların ve kilisenin kontrolüne girdi. Dolayısıyla ortaçağ batı toplumlarında özel mülkiyete hükmeden iki unsur mevcuttu bunlar soylular ve kiliseydi.

2.5.1.1. Feodal Mülkiyet

Avrupa'yı ilk istila eden ve Roma imparatorluğundan geri kalan bölgelerde kendi devletlerini kuran Cermen kabileleri komünal mülkiyete sahiptiler (Güran, 1997: 25). Komünal mülkiyet küçük köy yerleşimlerinde ve küçük toprak kullanımları için uygun olabilirdi. Ancak

büyük toprakların yönetimine uygun değildi. Cermenler bu basit ve eşitlikçi komünal mülkiyeti değiştirerek, toprağın soylular arasında paylaşıldığı feodal mülkiyeti kurdular. Feodal mülkiyet ilişkisinde kral ülkedeki topraklara sahipti, diğer soylular kralın vassaları olarak toprak mülkiyetinden teorik olarak kısmen, uygulamada ise tamamen yararlandılar. Mahalli siyasal otoriteler olarak derebeyleri, kendi vassallarına mülkiyeti kısmen kullandırıdılar, böylece soylu iş birliğiyle özel mülkiyet azınlık soylular arasında paylaşıldı. Ayrıca toprak mülkiyeti, soyluluk hiyerarşisine paralel olarak yani kraldan alt kullanıcı vassallara kadar, miras yoluyla, soylular arasında el değiştirebiliyordu. Bu yapıda diğer vatandaşlar (esnaf, tüccar, köylü) tamamen toprak mülkiyetinin dışında bırakılmıştı.

Sanayi ve ticari faaliyetten gelen mülkiyetin de otoriter bir kontrolü vardı ve feodal yapıya paralel bir örgütlenme söz konusuydu. Loncalar bu alanda mülkiyeti kontrol eden güçtü. Kralın ya da derebeyin alt kullanıcılara toprak mülkiyetini dağıttığı gibi, loncalar meslek erbabını seçerek meslek kazandırıyorlar, işletme ölçeğini belirleyerek ve pazarları bölerek iş veriyorlar, fiyatları ve karları kontrol ederek özel mülkiyeti ve serveti dağıtıyorlardı. Ortaçağda ticari ve sanayi faaliyet, loncaların izni olmaksızın yürütüleliyordu. Ekonomik faaliyetlerin sınırını yani bölüşümü loncalar belirliyor zanaat ve ticaret alanındaki mülkiyetin kontrolünü sağlıyorlardı.

2.5.1.2. Kilise Mülkiyeti

Kiliseye toprak mülkiyetini siyasi ve askeri kargaşa sunmuştur. Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra Avrupa'yı istila eden Avrupa'nın yeni fatihleri (barbarlar) kilisenin örgütsel yapısından etkilendiler, kilisenin kutsallığına saygı gösterdiler ve ona dokunmadılar. Avrupa toplumu, barbar saldırılarının yoğunlaştığı ortamda, güvenli gördükleri kiliseye sığındı. Mallarıyla birlikte kiliseye sığınan bu insanlar, istilacıların tanrının evine ait kutsal topraklara tecavüz etmekten kaçındığını görerek bundan faydalandılar ve saldırılardan korundular. Kiliseye bağışladıkları topraklarla kiliseyi kraldan sonra en büyük toprak sahibi yaptılar. Böylece Roma döneminin toprak sahibi vatandaşları kilisenin topraklarında yaşayan serfler oldular. Ortaçağın siyasal sistemi, feodalite, yaygınlaştığında bu zayıf siyasal yapı karşısında, örgütlü kilise bürokrasisi güçlendi ve ortaçağın hem manevi, hem de maddi otoritesi oldu. Sonuç olarak Batı Avrupa'da ortaçağda, özel mülkiyet soylular kadar kilisenin de tekelindeydi.

İslam ve Türk medeniyetlerinde ise emeğin kutsal olduğuna inanılıyor ve özel mülkiyet bir hak olarak görülüyordu. İslam toplumlarındaki ekonomik uygulamalarda emek ve emeğin ürününe (özel mülkiyete) sahip olma hakkı korundu. Ancak İslam hukukunda toprak rejimi özgür olmadı yani toprakta özel mülkiyet gelişmedi. İslam inanışında umumun menfaati, bireyin menfaatinden önce geliyordu. Toprak, tarım devrimi toplumlarının geçimini sağlayan en önemli üretim faktörü olduğundan, umumun menfaati açısından torağın mülkünün, soylulara ya da bireyde bırakılmasında sakınca görülmuş ve toprak mülkiyetinin ekseriyetle devlete ait olmasında kamu yararı görülmüştür. Emevi halifesi II. Ömer (717-720) büyük bir mali reform yaparak, fethedilen toprakların ümmete vakfedildiğine, dolayısıyla devlete ait olduğuna hükmetmiştir. Böylece Emevi'lerde toprakların özel mülkiyet altına alınma süreci durdurulmuştur. Abbasiler ordular büyürken asker maaşlarının nakden karşılanma zorluğuyla karşılaştıklarında, toprak mülkiyetinin kullanımını değiştirerek, devlete ait toprakların kullanım hakkını, askeri hizmet karşılığı, asker kişilere devrettiler. Böylece ordu toprağa bağlandı ve ordunun geliri toprak gelirlerinden sağlandı. Askerler rütbelerine göre değişen büyüklükte toprakların ikta sahipleri oldular (Tabakoğlu, 1997: 58). Abbasiler Orta Asya'ya girerek diğer toplumlara bu toprak mülkiyetini götürdüler ve onları etkilediler. Selçuklular tarımdaki bu mülkiyet geleneğini Anadolu'ya ve Osmanlılara taşıdılar. Osmanlılara geçen ikta sistemi ve toprak mülkiyeti batı Avrupa feodal toprak rejiminden tümenden farklıdır.

Osmanlı toprak sisteminde toprak mülkiyeti, zirai arazide devlete aitti, ancak bağ bahçe tarla vs. gibi topraklar özel mülkiyete bırakılmıştı. Toprak, soyluların ya da dini kurumların mülkiyetinde değildi. Devlet toprağın kullanım hakkını yani topraktan yararlanma hakkını devredebilir, mülkün nihai sahibi devlet olduğundan, devlet bu hakkı geri alabilirdi. Dolayısıyla

toprak mülkü belli bir kesimin elinde tutulan bir servet değildi. Toprağın kullanım hakkı küçük mülkiyetler şeklinde olup büyük toprak tahsisi istisnaydı, bu nedenle tımar, bir prenslik ya da derebeylik kuracak ölçek bulunmuyordu. Bu sistem taşradaki ordunun askeri masraflarını karşılamak gibi sınırlı askeri amaçlar, üretimi denetlemek, vergi gelirlerini toplamak, ekonomik kaynakları iyi işletmek, atıl kapasiteyi önlemek, arzın sürekliliğini sağlamak, soy aristokrasisinin oluşumunu engellemek, tarımda kapitalist oluşumu ve sermaye sınıfının oluşumunu engellemek, ya da tarımda sosyal adaleti sağlamak için kullanılmıştır

Gayri Müslimlerden fetihle kazanılan topraklar Osmanlı devletinin miri arazisini yani devlet mülkiyetindeki arazisini oluşturuyordu. Başlangıçtaki fetihler Bizans ve batıya doğru yöneldiğinde miri arazi arttı. Ancak zamanla Anadolu içinde, Anadolu beylikleri üzerine de fetihler yapıldı, Osmanlılar Müslüman halklar arasındaki toprak hukukuna dokunmadı. Çünkü bu toprakların çoğu özel mülk statüsündeydi (Tuş, 1999: 189). Miri arazi statüsünde olan topraklar ikta sistemi ile yönetildi. Ancak tüm fetih toprakları miri statüsüne getirilmedi. Bağ bahçe gibi küçük toprakta gayri Müslim halka da özel mülk tanındı.

Devrin Şeyhül İslamı Ebussuud Efendi yeni fethedilmiş Macaristan topraklarına taalluk eden fetvada şunu söylüyordu: “Ahali tarafından işlenmekte olan topraklar onların tasavvuruna bırakılmalı (ev, bahçe gibi mülkler) fakat tarım topraklarının rekabesi İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Beyt’ül Mala aittir (Cin, 1966: 753). Bundan da anlaşıldığı gibi Osmanlı mülkiyet rejiminde toprakta özel ve kamu mülkiyeti vardır. Feodal sistemden farklı olarak İslam ve Türk medeniyetlerinde mülkiyetin irsi (soy) temeli bulunmamaktadır. Kamu mülkiyetinin kullanımında Müslüman teba, ikta sistemi içinde hak sahibi olabiliyordu ve ikta dışında olan tarım arazilerinde, tebaanın özel mülkü hukuken korunuyordu. Miri topraklar içinde gayri Müslimlerin işletmekte oldukları toprakları da özel mülke konu olabiliyordu. Sonuç olarak İslam ve Türk medeniyetlerinde tarımda özel mülkiyet batı Avrupa’ya nazaran tabana yayılmıştı ve sadece soylulara tanınan bir hak değildi.

İslam ve Türk medeniyetlerinde sanayi ve ticaretten gelen servet ahilik sisteminin kontrolündeydi. Ahilik sisteminde sosyal adalet, mülkiyetin kontrolü ile sağlanıyordu. Bu nedenle küçük işletmecilik korunuyordu. Sanayi ve ticarete özel mülkiyet meşru olmakla birlikte, küçük esnaf işletmeciliğini öngören ahilik sisteminde, özel mülkiyet büyümedi.

İslam ve Türk medeniyetlerinde sanayide de özel mülkiyet tabana yayılan ve irsi karakter taşımayan bir haktır. İnsanlar özel mülklerini istedikleri gibi kullanma hakkına sahiptiler. Ancak İslam’ın inanç sisteminde mallarını Allah yolunda harcayanların övülmesi, servetlerin vakıf mülküne tahsisıyla hizmete ayrılmasına yol açtı. Mülkiyet hukuku büyük servet oluşumuna kapalı olduğundan, kazançlar Allah yolunda kullanılmak üzere vakfedilmiştir.

Vakıflar toplum içinde özel mülkiyet düzenini yönlendirdiği gibi toplumun birçok genel hizmetlerinin yanı sıra özel hizmetlerini gidermiştir. Yol yapmak, su kanalları açmak, fakirlere ve düşkünlere yardım etmek gibi (Tuş, 1999:188). İslam inancına göre helalinden kazanılsa bile Allah yolunda harcanmayan mal, mülk ve servetler hayırlı değildi (Doğru, 2008: 80).

2.5.2.Girişim Özgürlüğü

Batı Avrupa’da özel girişim var olmakla birlikte loncaların kontrolünde sınırlıydı. Mesleğe girmek ve eğitim ancak loncaların tekelindeydi. Mesleğin icrasında, mesleğin ifa edileceği yerden, üretimin hangi koşullarda yapılacağına ilişkin geleneksel kısıtlamalar vardı. Toprak mülkiyetinin irsi karakteri nedeniyle girişim özgürlüğünün soylular bakımından tarımda mevcudiyeti diğer alanlara göre nispeten daha fazlaydı. Dolayısıyla batı Avrupa ortaçağında özel girişim mevcuttu ancak özgür değildi.

İslam ve Türk medeniyetlerinde de aynı şey söylenebilir. Özel girişim mevcut olup sınırlıydı. Ancak tarımdaki iktisadi özgürlüğün İslam ve Türk medeniyetlerinde irsi karakteri yoktu.

2.5.3. Rekabet

Batı Avrupa’da rekabet kesin bir biçimde engellenmişti. Bu engellemeler loncaların kontrolündeydi. Rekabetin engellenmesinin kendi içinde bir mantığı da vardı. Çünkü piyasa çok küçüktü, bir esnaf ya da tüccarın iş hacmini rekabetle genişletmesi, diğerinin iflas etmesine yol açabiliyordu. Loncalar bu nedenle ekonomik dengeyi korumak için, kendi döneminin şartlarında, rasyonel sayılabilecek bir tercihte bulundular ve rekabeti engellediler. Ancak dış piyasaların açılması ile birlikte loncalar rekabetin önüne geçemediler.

İslam ve Türk medeniyetlerinde ise rekabet yerine dayanışma ve işbirliği öne çıkarılmıştı. Doğu medeniyetlerinde rekabetin kontrolü devlet ve loncaların denetiminde sağlandı. Yöntemler ve araçlar batı Avrupa’dan farklı da olsa İslam ve Türk medeniyetlerinde de rekabetin sınırlandırılması, piyasanın küçük olması gerçeğinden kaynaklanıyordu. İşletmeler fiyat ve kalite kontrolü, piyasanın bölünmesi ve tahsisler yoluyla, Osmanlılarda bir serbest rekabet ortamı Klasik dönemde oluşmadı.

2.5.4. Serbest Fiyat

Fiyat kurumu serbest piyasa ekonomisinde piyasanın koordinasyonunu sağlayan bir müessesedir. Üreticilerle tüketicileri buluşturan ve çıkarların uyumunu sağlayan dengeleyici bir özelliğe sahiptir (Ölmezogulları, 1999: 35). Fiyat mekanizmasının, koordinasyon görevinin başarısı, fiyatların serbest ve müdahalesiz bir biçimde rekabet koşullarında oluşmasıyla ilgilidir (Talas, 1974: 97-98). Aksi bir durumda fiyat müdahaleleri kaynakların yanlış yönlendirilmesine yol açarak ekonomik verimin düşmesine neden olur. Serbest fiyatlar piyasa başarısının temel şartı olup, fiyat mekanizmasının yönlendirdiği bir piyasada eşitsizlik de doğal sayılır.

Ancak ortaçağ toplumlarında amaçlanan şey ekonomik eşitsizlik değil eşitliktir. Bu toplumlarda yönetici elit zengin olduğu için hiçbir zaman zenginlik esas amaç olmamıştır. Serveti kontrol eden hâkim statü sahipleri, zaten zengin olduklarından, kendi dışındaki statülerde nispi eşitlik gözetmişler, tarım ve sanayide de bunu amaç edinmişlerdir.

Kendi statüleri dışındakilerde eşitlik; karları, fiyatları ve özel mülkiyeti kontrol ederek sağlanmıştır. Bu kontrolü sağlayan sanayi ve ticarete loncalardır. Loncalar pazara sunulan malların fiyatlarını belirleyerek, fiyat tekeliyle esnaf ve tüccar arasındaki eşitliği sağlamaya çalıştılar. Türk ve İslam medeniyetlerinde de fiyat kontrolü, sosyal adaletin sağlanmasında kullanılan en etkin araçlardan birisiydi. Ahiler piyasaya sürülen malların kalitesinin yanında fiyatlarını da belirleyerek esnaflar arasındaki eşitliği sağladılar ve fiyat kontrolüyle halkı ve esnafı korumaya çalıştılar.

İslam medeniyetlerinde fiyatlar üzerinde loncalar vasıtasıyla sanatkarlar ve devlet tarafından kontrol kurulduğundan fiyatlar serbest piyasada oluşmadı. Serbest piyasanın temel kurumları ortaçağın bütün toplumlarında baskı altında olmuştur. Baskı altında çalışan bu kurumlar kendilerine özgür bir ortam sağlanmadığı için beklenen işlevlerini gerçekleştiremediler. Piyasanın temel kurumlarının sakat işleyişi piyasayı bozdu bu nedenle de ortaçağda serbest piyasa ekonomisi gelişimini sürdürecektir bir alan yaratamadı.

2.6. Devletin İktisadi Rolü

Ortaçağ feodal toplumunda siyasal hâkimiyet toprak aristokrasisine dayanıyordu. Toprağı elinde bulunduranlar aynı zamanda siyasal iktidara da sahiptiler. Temel üretim aracı topraklar başlangıçta kralın mülkü iken, sonraları topraklar soylular arasında dağıtıldığından kral siyasal gücünü toprakla birlikte soylulara dağıtarak, siyasal alanı onlarla paylaşmış ve yönetme iradesini zayıflatmış oldu. Dolayısıyla ortaçağda birçok ülkeyi içine alan imparatorluklar, krallıklar olsa da, egemenlik feodal birimlerce paylaşıldığından, imparatorların ve kralların siyasal açıdan yetkileri sembolik düzeye inmiş vergi, toprak mülkiyeti, loncalar, ticaret vs. feodal birimler tarafından belirlenmekteydi.

Feodal sistemde sadece üretim araçları değil askeri güç de feodal soylular arasında paylaşılmıştır. Donanımlı askerlerden oluşan merkezi bir ordunun kurulması ekonomik kaynakların yetersiz olması nedeniyle mümkün olmadığından bu ihtiyacı feodal soylular karşılıyordu bu nedenle kralların savaşta başarıları feodal beylerin desteğine bağlıydı. Merkezi krallıkların feodal prensliklerin korunaklı kalelerini güç kullanarak ele geçirecek teknolojileri olmadığından, derebeylikleri birleştirmek, krallıklar için imkânsız olmuştur. Surların arkasına saklanan feodal soylular böylece kralın gücünden korunmuştur. Bu da feodal soyluları krala karşı bağımsızlaştırmıştır (Köktürk, 2011:80). Bu siyasal özerklik ekonomik bağımsızlık açısından da geçerlidir. Dolayısıyla ortaçağda ekonomi politikası ulusal karaktere sahip değildir, her feodal prensliğe göre değişen bölgesel bir karaktere sahiptir.

Feodal prenslikler tarımda tam devlet müdahaleciliği uyguluyorlardı. Toprak mülkiyeti, feodal prensliğe aitti ve tarımsal işletmeler alt kullanıcılar vassallar eliyle yönetiyorlardı. Ticaret alanında devlet müdahalesi, vergileme sistemi içinde ele alınabilirdi. Her derebeyi kendi bölgesinde şehirlere giren mallardan vergi alırdı. Vergi dışında devletin, ticaretin uzağında olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ticaret dikkate değer bir büyüklükte değildi. 10.yy’ dan sonra ticaret kentlerde artmaya başladığında ise, senyörler daha liberal politikalar izlediler. Kentlerdeki ticaretin büyümesi ve vergi gelirlerinin artması bakımından kentlere daha az müdahale ettiler. Sanayi ve ticarete Loncaların varlığı nedeniyle devlet müdahalesi vergi dışında gelişmedi, sanayi ve ticaret esnafın kendi denetimine kaldı.

Avrupa’da feodal sistem hüküm sürerken doğuda daha merkezi devletler vardı. Doğuda tarımdaki mülkiyet açısından devletin ağırlığı, tarımda devlet müdahaleciliğini diğer alanlara göre daha ileriye götürmüştür. İslam ve Türk medeniyetlerinde merkezi devletler, toprağı soylularla paylaşmadılar. Topraklar üzerindeki devletin mülkiyet hakkını koruyarak, kullanım hakkını devrettiler. Bu nedenle İslam ve Türk medeniyetlerinde siyasal güç parçalanmadı bunun sonucunda da daha milli İktisadi politikaları yürütüldü. Mülkiyet, ticaret, vergi gibi konularda eyaletler arasında fark doğmadı ve ortak politikalar yürütüldü.

İslam ve Türk medeniyetlerinde tarımda müdahalecilik; mülkiyet hakkının devlette olmasından dolayı, kamu mülkiyetinden yararlanan kesimler (tımrlı sipahi, köylü) üzerinde daha fazla uygulandı. Toprağı kimin işleyeceğine devlet, toprağın nasıl işleneceğine alt kullanıcılar karar veriyordu. Sanayi ve ticaret ahilerin kontrolünde olup ilk aşama müdahaleyi de loncalar yapıyordu. Bu müdahaleler piyasayla sınırlı mikro müdahalelerdi. Ancak makro ekonomik müdahaleler açısından devletin önemli müdahale araçlarına sahip olduğu görülmektedir. Osmanlılarda piyasaların devlet tarafından makro ekonomik politikalarla düzenlenmesinde devletin şu araçlara sahip olduğunu ortaya çıkmaktadır (Tabakoğlu, 1997:238-242):

1. Piyasa Kurma: Devlet hanlar ve çarşılar inşa ederek piyasaların nerede kurulacağını belirler, böylece arzı kontrol ederek vergi gelirlerini korurdu. Devlet piyasa kurarken çarşı ve hanlarda iş tutacak esnaf ve tüccarı, bazen teşvikle bazen sürgün emriyle, istihdam ederdi.
2. Stok politikası: Devletin ürünün bol olduğu dönemlerde alıcı, ürünün az olduğu dönemlerde satıcı olarak piyasaya girerdi. Böylece arzı talebi dengeleyecek düzeyde tutardı.
3. Tahsis politikası: Devlet piyasaları bölerek arzın dengeli dağılmasını sağlayabilirdi. Böylece bazı mallar, belirli bölgeler için üretilir ve satışlar görevli nezaretinde olabilirdi.
4. Fiyat politikası: Devlet iç fiyatlarla liman çıkış fiyatlarını farklılaştırarak arz talep dengesini koruyabiliyordu.
5. Tekelciliğin yasaklanması: Mal kapatma ve tekellecilik yasaklanmıştı. Karaborsaya izin verilmezdi.

Buradan da anlaşılacağı üzere sanayi ve ticarete ilk aşama müdahale loncaların, mikro düzeyde piyasa düzeyindeki müdahalesiydi, ikinci aşama müdahale, makro düzeyde olup ülke

çapında bir devlet müdahalesiydi. Ancak doğudaki bu tür müdahaleler, devletin piyasanın yerine geçmesini amaçlayan müdahaleler değildi. Aksine bu müdahaleler devletin; arz ve talep dengesini sağlayarak piyasayı desteklemek, korumak ve geliştirmek için yaptığı müdahalelerdi.

3. Sonuç

Roma imparatorluğunun yıkılmasından sonra imparatorluk örgütlenmesi yerini, yerel karakter taşıyan küçük siyasal ve toplumsal örgütlenmelere bırakmıştır. Büyük devlet bürokrasisi yerini feodal örgütlenmeye, büyük imparatorluk piyasası yerini kapalı ve yerel piyasalara bırakmıştır. Bu ekonomik ve siyasal küçülmenin sonucunda antik çağın bazı statüleri ya yok oldu ya zayıfladı ya da değişti. Buna karşılık ortaçağa özgü yeni statüler ve ekonomik kurumlar kuruldu. Feodalizm ortaçağın ekonomik uygulamalarını etkileyen kurumlarda birisiydi. Savunma ihtiyacını karşılamak için kurulan bu sistem Romanın imparatorluk ölçeğinde büyüttüğü piyasaları feodal sınırlar içinde bölerek kendi kapalı ekonomik modelini yarattı. Ancak aynı tarihi dönemde doğu medeniyetleri; imparatorluk sonrası bir dönemin bunalımını yaşamadıkları için feodal sistem içinde oluşan batıya özgü statülerin ve bölünmüş piyasaların etkisine girmedi. Batı toplumlarının zayıf siyasal sistemlerinin kurduğu kapalı küçük piyasalar yerine; doğuda imparatorluk ölçeğindeki güçlü siyasal sistemlerin kurduğu daha dışa açık ve daha büyük piyasalar görüldü.

Ortaçağda soyluluk ekonomik ve siyasal üstünlüğünü korusa da kontrol ettiği alanın büyük ölçeğini kaybetti. Devlet yönetimine ve toprak mülkiyetine sahip olan bu ayrıcalıklı sınıf ekonomik tercihleri etkilemeye devam etti. Sahip olduğu sermayeyle tarıma dönük ekonomik faaliyetleri destekleyerek, ticarete ilgisiz kaldı. Sermaye birikiminin düşük ve piyasanın küçük olduğu ortaçağda, serveti kontrol eden bu sınıfın tercihi ekonomik faaliyetleri tarıma bağımlı hale getirdi, bunu yaparken de köylü sınıf sömürüldü. Ortaçağda mülkiyet üzerinde soyluların ve kilisenin kurduğu kontrol; haklardan yoksun ekonomik bakımdan zayıf batı Avrupa köylülüğü statüsünün ortaçağ boyunca sürmesini sağladı. Aynı tarihi dönemde doğu medeniyetleri içinde toprak mülkiyetinin kontrol edilmesi nedeni ile toprak soyluları oluşmadı, soy aristokrasisi İslami toplum telakkisi nedeniyle hanedan ailesi sınırları içinde kaldı. Feodalitenin ve ruhban sınıfının amaçlarına ulaşmaları bakımından, bu sınıfların ihtiyaçlarını karşılayan serflik statüsü, doğu medeniyetlerinde ortaya çıkmadı. Tımar sistemi soy ve toprak aristokrasisini sınırladığı gibi serflik rejimini de öngörmüyordu. Nitekim doğuda köylü sınıfının ortaçağın batı dünyasında sefil bir hayat süren serf'e göre refahı daha yüksek ve daha özgür bir statüsü vardı.

Ortaçağın yükselen statüsü kuşkusuz ruhban sınıfıydı. Güçlü Roma bürokrasisinin altında kalan Hristiyanlık bürokrasisi imparatorluk bürokrasisinin çöküşünden yararlanarak siyasal gücün üzerine çıktı. Ruban sınıfı ekonomik ve siyasal iktidarı soylularla paylaşarak kendi iktisadi geleneğini yarattı. Kilise; siyaset üzerindeki otoritesi, kontrol ettiği mülkiyet ve toplumsal desteği sayesinde ortaçağda bir vicdani otorite olmaktan çıkarak soylularla dünyevi iktidarı paylaştı. Kilisenin ekonomik tercihleri Hristiyanlığın ekonomik prensipleri gibi sunuldu, toplum ticaret, kar, faiz ve servetten uzak tutuldu. Ortaçağın ekonomik uygulamalarında kilisenin sahip olduğu kanaat esas alındı. Ekonomik faaliyetlerin tarıma dönük ve geçimlik düzeyde tutulması, ticaret ve sanayinin hakir görülmesi ortaçağda kilisenin otoriter gücünü bu yönde kullanmasıyla açıklanabilir. Doğu medeniyetleri teokratik bir özellik taşımalarına rağmen, dinin siyasete etkisi yönetici elitin tercihiydi. Bu nedenle din siyasetin üzerine çıkamadı. Ortaçağ doğu medeniyetlerinde yaygın inanç İslamiyet ruhban sınıfına izin vermiyordu. Dolayısıyla doğu medeniyetlerinde ruhban sınıfı siyasal ve ekonomik iktidarı kullanarak ekonomik tercihleri doğrudan etkileyemedi, doğuda din siyasetin üzerinde bir doğma olarak konum kazanamadı, siyasetin başvurduğu bir akıl olarak konum aldı. Bu bakımdan doğu medeniyetleri, devlet gözetiminde kurulan piyasalarda ekonomik faaliyetlerini daha büyük ölçekte sürdürdüler.

Ortaçağın sanayisini ve kapalı piyasasını yöneten kurum Loncalardı. Loncalar üretimi kontrol ederek, karları ve sermaye ölçeğini sınırlayarak, girişim özgürlüğünü kısıtlayarak, fiyat ve kalite denetimi yoluyla piyasa üzerinde baskı kurdular. Batıdaki loncalar daha özerk doğudaki loncalar daha devletçi olsalar da ortaçağda hem doğudaki hem de batıdaki Loncalar piyasanın

büyümesini değil, istikrarını amaçlamışlar, kapitalist oluşumu engelleyerek ihtiyaca dönük üretimi sürdürmüşlerdi.

Sonuç olarak batı medeniyetlerinde piyasanın ekonomik kurumlarının kontrolü soyluların, ruhban sınıfının ve üretici azınlığın kontrolünde kaldı. Mülkiyet; tarımda soyluların ve kilisenin, sanayide Loncaların kontrolünde kaldı. Girişim özgürlüğü ise mülkiyeti kontrol edenlerin ayrıcalığı oldu. tek tanrılı dinler etkisinde kalan batı toplumlarında rekabet ise başkalarının kazançlarına göz dikmek olarak görülüşünden ortaçağda hiç kabul görmedi. Doğu medeniyetlerinde ise piyasanın ekonomik kurumları üzerinde kontrol umumun çıkarını gözeten devlete aitti. Devlet tarımdaki mülkiyeti tımarlar üzerinden, sanayi ve ticaretteki mülkiyeti Loncalar üzerinden kontrol ederek sosyal adaleti gözetti ve girişim özgürlüğünü batı medeniyetlerine nispeten genişletti. Ancak rekabet doğuda da hiçbir zaman gerekli hoşgörüyü görmedi. Bin yıllık ortaçağ tarihinde batı Avrupa toplumları ekonomik ve toplumsal bakımdan geri, dini bakımdan bağnaz, siyasal bakımdan da küçük siyasal birimler olarak kaldılar. Doğu toplumları ise batıya göre ekonomik ve toplumsal bakımdan daha gelişmiş, dini bakımdan daha hoşgörülü, siyasal bakımdan da büyük ölçekli siyasal organizasyonlar kuran medeniyetler olarak özellik kazandılar.

Kaynakça

- Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. XX (Ed.), Türkler (C. 9) İçinde (s. 899–908). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Akalın, K. H. (2013). Orta Çağ İktisat Zihniyetinin Kazanç Maksatlı Ticaret Etkinliğine Karşı Tutumu. Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 4(7).
- Aktan, C. C. (1988). Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 52, s. 69-78.
- Aydemir, C. ve Genç, Y.S. (2011). Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(36), s. 226-241.
- Aydın, M. (1986). Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi Bir Bakış. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27(1), s. 123-148.
- Cin, H. (1966). Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22(1), s. 745-798.
- Dilik, S. (1988). Sosyal güvenliğin tarihsel gelişimi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 43(01).
- Doğru, C. (2008). Osmanlı Toplumunda Kapitalist – Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), s. 75-91.
- Güran, T. (1997). İktisat Tarihi, Acar Yayıncılık, İstanbul, 177s.
- Güriz, A. (1969). Teorik açıdan mülkiyet sorunu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 337s.
- Heaton, H. (2005). Avrupa İktisat Tarihi, Çev. MA Kılıçbay ve O. Aydoğuş, Paragraf Yayınevi, Ankara, 653s.
- Keskin, M. (2004). Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4(3), s. 7-21.
- Kılıç, R., ve Demirçelik, M. (2011). Mülkiyet Kavramının Tarihsel Gelişimi Sürecinde Ortaçağ Ve Reform Hareketi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (30), s.181-190.
- Köktürk, A. (2011). “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 7(13), s. 73-97.
- Ölmezoğulları, N. (1999). Ekonomik sistemler ve küreselleşen kapitalizm. Ezgi Kitabevi. 289s.

- Özgüven, A. (2001). İktisadi düşünceler-doktrinler ve teoriler. Filiz Kitabevi. İstanbul, 229s.
- Sander, O. (1994). Siyasi Tarih İlk çağlardan 1918'e, İmge Kitabevi, Ankara, 307s.
- Şahinöz, A., ve Teoman, Ö. (2002). Osmanlı tarımında bir sistem tartışması: Timar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(3).
- Şeker, C. (2011). Ortaçağ Batı Avrupa Esnaf Loncaları ve Ahi Teşkilatı – Kökenler ve Özerklik. Ed.: B. Çakır, İ. Gümüş. Kırklareli Üniversitesi Yayınları, no: 1, Kırklareli, s.1-17.
- Tabakoğlu, A. (1997). Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İktisat Dizisi I, İstanbul, 346s.
- Talas, C. (1974). Ekonomik Sistemler, Doğan Yayınevi, Ankara, 438s.
- Tuş, M. (1999). Osmanlılarda Özel Toprak Mülkiyeti ve Vakıf Münasebeti. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5), s. 181-196.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. Mukaddime, 1(1), s. 1-17.
- Yazıcı, N. (1996). Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 35(1), s. 154-165.